הלכה · משנה תורה · מפרשים · עבודת המלך · ספר מדע

עבודת המלך על משנה תורה, הלכות דעות

רבי מנחם קרקובסקי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

עבודת המלך על משנה תורה, הלכות דעות

רבי מנחם קרקובסקי

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עבודת-המלך-על-משנה-תורה-הלכות-דעות/
הקובץ נוצר ב־20 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
הלכה א 5
הלכה ב 5
הלכה ד 5
הלכה ה 5
הלכה ו 7
הלכה ז 7
פרק ב 8
הלכה א 8
הלכה ב 8
הלכה ג 9
הלכה ד 11
הלכה ה 12
הלכה ו 12
הלכה ז 15
פרק ג 16
הלכה א 16
הלכה ב 17
הלכה ג 17
פרק ד 17
הלכה א 17
הלכה ב 19
הלכה ג 20
הלכה ד 21
הלכה ה 21
הלכה ו 21
הלכה ז 21
הלכה ח 21
הלכה ט 22
הלכה י 24
הלכה יא 24
הלכה יג 25
הלכה טו 25
הלכה טז 25
הלכה יז 26
הלכה יח 26
הלכה יט 27
הלכה כג 28
פרק ה 28
הלכה א 28
הלכה ב 29
הלכה ג 31
הלכה ד 31
הלכה ה 32
הלכה ו 32
הלכה ז 34
הלכה ח 35
הלכה ט 36
הלכה י 38
הלכה יא 38
הלכה יב 39
הלכה יג 39
פרק ו 41
הלכה א 41
הלכה ב 41
הלכה ג 41
הלכה ד 42
הלכה ה 42
הלכה ו 43
הלכה ז 44
הלכה ח 47
הלכה ט 48

הלכה י 48
פרק ז 51
הלכה א 51
הלכה ב 51
הלכה ג 54
הלכה ד 55
הלכה ה 57
הלכה ו 60
הלכה ז 60
הלכה ח 62

פרק א

הלכה א

דעות הרבה יש לכל אחד ואחד מבני אדם וכו'. עי' היטב בזה בפרק הרביעי משמונת הפרקים לרבנו האריך בזה וע"ז אמרו חכמים כשם שאין פרצופיהן דומין כך אין דעותיהם שוות עי' במדרש רבה כ"ז ט"ז בקרא יפקוד ה' אלהי הרוחות ועי' סנהדרין ל"ח וירושלמי סנהדרין פ"ד ה"ט ותוספתא שם פ"ח.

הלכה ב

וכל הדעות יש מהן דעות שהן לאדם מתחלת ברייתו לפי טבע גופו. עי' שבת קנ"ו האי מאן דבתרי בשבא יהא גבר רגזן וכו' האי מאן דבחמשא בשבא יהא גבר גומל חסדים ועוד שם ובכמה מקומות האי מאן דבמזל מאדים וכו' ועי' לרבנו בפרקיו בפרק השמיני.

ויש מהן שאינן לאדם מתחלת ברייתו אלא למד אותם מאחרים. ועל כגון דא אמרו במתניתין דסוטה ז' א' הרבה שכנים הרעים עושים.

הלכה ד

הדרך הישרה היא מדה בינונית, שבכל דעה ודעה. זהו לדעת רבנו אמרם ז"ל לעולם יהלך אדם באמצע הדרכים ועי' ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א התורה הזאת דומה לשני שבילין וכו' מה יעשה יהלך באמצע עיי"ש.

כדי שיהא שלם בגופו. בכת"י אברבנאל ליתא לתיבת בגופו, אלא כדי שיהא שלם והוא ישר ודברי רבנו בפרקיו שם וכבר זכרו חכמים זה הענין וכתבו עליו ואמרו כל השם ארחותיו ומשגיח בהם זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה (מו"ק ה' וסוטה ה') שנאמר ושם דרך אל תקרי ושם אלא ושם, והשימה הוא השיעור והסברא.

ולא יתאוה אלא לדברים שהגוף צריך להם ואי אפשר להיות בזולתן. עי' שבת ק"מ ב' האי מאן דאפשר ליה למיכל נהמא דשערי ואכיל דחטי וכו' למשתי שכרא ושתי חמרא עבר משום בל תשחית.

וזהו דרך החכמים. כאן צ"ל סיום ההלכה הרביעית וההלכה החמשית מתחלת **כל אדם שדעותיו דעות בינונית ממוצעות נקרא חכם ומי שהוא מדקדק על עצמו וכו'**. והוא ישר וכן נראה מנוסח הרמב"ם דפוס קונשטנדינא רס"ט אף ששם יחסרו בכלל חלוקת ההלכות.

הלכה ה

כל אדם שדעותיו דעות בינונית ממוצעות נקרא חכם וכל מי שהוא מדקדק על עצמו יותר וכו' נקרא חסיד. וחילוק זה מבואר בשבת קכ"א ב' תני תנא קמיה דרבא בר רב הונא

ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו א"ל ואותן חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם, וזהו חילוקו של רבנו, ומצינו לרז"ל בכל מקום שאמרו מדת חסידות הוא הנטיה לצד אחד יותר ממדת הדין עי' ב"מ נ"ב וחולין ק"ל ושבת ק"כ והא דאמרו בב"ק ל' האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין וכו' כבר פרשו הרשב"א ז"ל דבכל חדא מהני אמרינן מילי דחסידותא בנזיקין חסידים הראשונים מצניעין ובאבות האומר שלי שלך ושלך שלך חסיד ובברכות חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין ועי' מה שכתב בשטמ"ק שם בשם הרב ר' יהונתן עי"ש.

ואם נתרחק עד האמצע בלבד ויהיה עניו נקרא חכם וזו היא מדת חכמה. ועי' לח"מ שתמה ע"ז טובא דהא בפרק שאח"ז כתב רבינו שאסור לנהוג במדת הענוה במדה בינונית ועוד תמיהות, ועי' מ"ש ישוב הדברים לקמן בפ"ב ה"ג.

וחסידים הראשונים היו מטין דעות שלהם מדרך האמצעית כנגד שתי הקצוות וכו' וזהו לפנים משורת הדין ומצווין אנו ללכת בדרכים האלו הבינונים והם הדרכים הטובים והישרים שנא' והלכת בדרכיו. יש להתבונן היטב בדברי רבנו אלה ולא ראיתי מי שעמד עליהם, דהנה באמת פלוגתא דתנאי היא דס"ל לר' יהושע ואת המעשה אשר יעשון זה מעשה הטוב ור' אלעזר המודעי ס"ל ואת המעשה זה שורת הדין אשר יעשון לפנים משורת הדין, ובגמ' דילן בב"ק צ"ט וב"מ ל' מייתי לה בשם דתני רב יוסף, והנה משמע שם דדוקא ר' חייא בב"ק שם עביד כן לפנים משורת הדין וכן ר' ישמעאל בר' יוסי שם לפנים משורת הדין הוא דעביד, וכן פסק הר"מ בפי"א מהלכות גזילה ואבידה ה"ז וי"ז דהרוצה לילך בדרך הטוב והישר ועושה לפנים משורת הדין מחזיר את האבידה ברוב העיר עכו"ם ובזקן ואינה לפי כבודו כתב ג"כ ההולך בדרך הטוב והישר וכו' (שינה רבנו בלשונו דלעיל כתב הרוצה לילך בדרך הטוב וכאן כתב ההולך בדרך הטוב ויתבאר במקומו) ועי' בהגהות מיימוני שם בשם הראבי"ה ז"ל דכופין על זה משום דרב יוסף ועי' בשו"ע חו"מ סי' רנ"ט העתיק טוב וישר לעשות לפנים משורת הדין ובש"ך שם הביא דעת הראבי"ה והראב"ן ז"ל דכייפינן על זה ועי' במרדכי פ"ב דב"מ שם והעתיקו ברמ"א שם דאם היה המוצא עני ובעל האבידה עשיר אינו מחויב ועי' בשטמ"ק לב"מ שם הביא בשם רבנו יהונתן גדר אחר בזה דמי שאינו אדם חשוב לא מחייבינן לעשות לפנים משורת הדין ותלוי בחשיבות האדם ולפי"ז שיעור דברי רבנו דחסידים הראשונים היו עושין לפנים משורת הדין אבל אנו מצווין ללכת בדרכים אלו הבינונים ולא לפנים משורת הדין אבל ראה זה בסמ"ק מצוה מ"ט מנה מצות עשה לעשות לפנים משורת הדין דכתיב אשר יעשון ואמר רבי יוחנן וכו' ולא ראיתי מי שיביאו דבריו.

ואפשר דס"ל לרבנו ג"כ הכין דמחויב לעשות גם לפנים משורת הדין וגם זה נקרא דרך בינוני רק שמטין קצת כנגד קצה האחרון וכן משמע קצת מדבריו בשמונת פרקיו שזה נקרא דרך המיצוע אף שנוטה קצת לצד הטוב, וכן כתב רבנו בפי' המשנה פ"ד דאבות וז"ל וכבר ביארנו בפרק הרביעי שאדם צריך לו שיטה לאחד מן הקצוות עד שיעמוד באמצע המעשים על צד הסייג, וכן כתב כאן להלן שנאמר והלכת בדרכיו כך למדו בפירוש מצוה זו מה הוא נקרא חנון וכו' ובודאי שהקב"ה מתנהג לפנים משורת הדין ועי' ברכות ז' מאי מצלי וכו' ואתנהג עם בני במדת הרחמים ואכנס להם לפנים משורת הדין וצ"ע טובא בכל זה אולם נראה דגם כאן קצת ט"ס וסוף הלכה ה' היא **וזהו לפנים משורת הדין**. ואח"כ מתחלת ה"ו **ומצווין אנו ללכת בדרכים אלו הבינונים**. וכו' וכן משמע בדפוס קונשטנדינא רס"ט.

שנאמר והלכת בדרכיו. וכ"כ הסמ"ג, ובאמת הכתוב ללכת בדרכיו הוא מוקדם והיראים הביא באמת המקרא (בדברים ח' ו') ושמרת את מצוות ה' אלקיך ללכת בדרכיו (וט"ס קצת שם) אמנם רבנו בספר המצוות ע"ח הביא קרא דוהלכת בדרכיו ואמר וכבר כפל צווי זה ואמר ללכת בכל דרכיו וכו' וכבר נכפל הצווי הזה בלשון אחרת ואמר אחרי ה' תלכו ובא בפירוש ג"כ שענינו להדמות בפעולות הטובות וכו'.

הלכה ו

כך למדו בפירוש מצוה זו מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון וכו'. עי' כ"מ שהוא משבת קל"ג וסוטה מ"ד ושם הלשון משונה מלשון רבנו ורבנו בספר המצוות שם העתיק לשון הספרי כמו שהוא לפנינו ועי' להרמב"ן ז"ל בשרש א' ד"ה והתשובה ג' שכתב שהרמב"ם תפס לשון השנוי בספרי וביאור הדיוק מה הוא אף אתה ולא אמר בפשוטו היה חנון וכו' גם מה שכתב רבנו **וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהדמות אליו כפי כחו**. עי' היטב במורה ח"א פנ"ד מה שביאר רבנו שם בזה קחנו משם.

הלכה ז

וכיצד ירגיל אדם עצמו בדעות אלו וכו' יעשה וישנה וישלש במעשים וכו' ויחזור בהם תמיד וכו'. מקור הדברים הראה רבנו עצמו בפי' המשנה פ"ג דאבות משנה ט"ו והכל לפי רוב המעשה שהמעלות לא יגיעו לאדם לפי רוב גודל המעשה אבל לפי רוב מספר המעשים עי"ש שהאריך בזה וסיים וזה ענין אמרו לפי רוב המעשה אבל לא לפי גודל המעשה ע"כ. ועי' לרבנו יונה ז"ל שם שכתב ורבנו משה ז"ל גורס אבל לא ע"פ המעשה ומפרש וכו' ולא ידעתי מנלן לרבנו החסיד ז"ל שכך היתה גי' רבנו ומה שסיים אבל לא

לפי גודל המעשה זה דיוקו של רבנו ז"ל בלשון המשנה, ועי' באבות דר"נ סוף פכ"ב לא דברים מביא חכמה אלא מעשה.

והיא שלמד אברהם אבינו לבניו שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה וכו'. עי' מדרש רבה בראשית פמ"ט ר' יודן בשם ר' אלכסנדרי לעשות צדקה ומשפט זו גמילות חסדים ורבנן אמרי זו בקור חולים ועי' בילקוט וירא, וביבמות ע"ט גומלי חסדים דכתיב כי ידעתיו למען אשר יצוה וכו' לעשות צדקה ומשפט.

פרק ב

הלכה א

חולי הגוף טועמים המר מתוק וכו' כך בני אדם שנפשותיהם חולות וכו'. עי' בדברי רבנו בפ"ג משמונת פרקיו ועי' במורה ח"א פע"ג עי"ש היטב.

ומה היא תקנת חולי הנפשות ילכו אצל החכמים שהן רופאי הנפשות וירפאו חליים וכו'. עי' ירושלמי תענית פ"א ה"א חד בר נש הוי איחטא בלישניה אתא לקמיה ר' יוחנן ושלחיה גבי ר' חנינא אמר ליה איזיל תהי בך ולעי באוריתא ועי' בערכין ט"ו ב' דאמר שם ר' חמא בר חנינא מה תקנתו של מספר לשון הרע, ור' אחא ב"ר חנינא ס"ל דמה תקנתו שלא יבא לידי לשון הרע, וכנראה המה בניו של ר' חנינא הנזכר בירושלמי שם ועי' גליון שם, אבל יש שרוצים לומר משום דר"ח בקי ברפואות היה כמו שאמרו ביומא מ"ט ומאי שנא ר' חנינא דבקי ברפואות הוא וכו' וא"כ מה שאמרו שם איחטא בלישניה ר"ל חולי ממש וא"כ אין ענינו לכאן, וכ"ר **והמכירים בדעות הרעות שלהם ואינם הולכים אצל החכמים לרפא אותם עליהם אמר שלמה חכמה ומוסר אווילים בזו**. ובג' לח' פרקים שזכרנו כתב רבנו אבל המרגישים והם נמשכים אחר הנאותיהם אמרה בהם התורה האמיתית מספרת דבריהם כי בשרירות לבי אלך וכו' וצריך להיות דכאן מדבר באנשים מגדר אחר.

הלכה ב

וכיצד היא רפואתם וכו' אם היה רחוק לקצה האחד ירחיק עצמו לקצה השני וכו'. עי' בדברי רבנו ברביעי משמונת פרקיו והוא מבואר בסנהדרין כ"ה ב' גבי מלוי בריבית ואימתי חזרתו וכו' ויחזרו בהם חזרה גמורה דאפילו לעכו"ם לא יזפי וכן במפריח יונים דאפילו במדבר נמי לא עבדי וכן פסק רבנו בפי"ב מהל' עדות ועי' רש"י שם שישתכח שם רבית מפיהם דתו ודאי לא הדרי לקלקוליהן עי"ש.

ואם היה גבה לב ינהיג עצמו בבזיון הרבה וכו' עד שיעקור גובה הלב. עי' פסקתא זוטרתא פרשת מצורע מפני מה מצורע מטהר בעץ ארז ואזוב לפי שהגביה כארז בא לו הנגע מאי תקנתיה ישפיל עצמו כאזוב והביאו בסמ"ק מצוה כ"ב עי"ש.

הלכה ג

ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהם בבינונית אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר והוא גובה לב. בכת"י אברבנאל אלא יתרחק עד הקצה האחרון ועי' לח"מ מה שהאריך לתמוה בזה בפ"א בסתירת דברי רבנו מהתם להכא, דבפ"א כתב כיצד מי שיתרחק מגובה לב עד הקצה האחרון ויהיה שפל רוח ביותר נקרא חסיד וזוהי מדת חסידות ואם נתרחק עד האמצע בלבדו יהיה עניו נקרא חכם וזוהי מדת חכמה, וכאן כתב שאסור לנהוג במדת גובה במדה הבינונית שאין דרך הטובה שיהיה עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח וכו' ועוד הרבה לתמוה, והוא תמוה באמת אבל מה שכתב לישב בתרי אנפי עי"ש הוא ג"כ תמוה כי המעיין בדברי רבנו בפירושו למשנה פ"ד דאבות מ"ד כתב להדיא וזכרנו בפרקים הקודמים שהענוה היא ממעלת המדות והיא ממוצעת בין הגאוה ושפלות הרוח ואין להם שם אחר רק ענוה וכו' וכבר בארנו שאדם צריך לו שיטה מעט לאחד מן הקצוות עד שיעמוד באמצע המעשים על צד הסייג אבל במדה הזאת לבדה בין שאר המדות ר"ל בגאוה, לגדל חסרון זאת המדה אצל החסידים ודעתם בנזקה רחקו ממנה עד הקצה האחרון ונטו אל שפלות הרוח לגמרי ע"כ, ובזה הרי נסתרו שני תירוצי הלח"מ דלאו דוקא במי שהוא כבר חולה בחולי הנפש אמרו רבנו כאן וכן שאין זה דרך ממוצע אלא הקצה האחרון לגמרי.

ואשר נראה בישוב דברי רבנו, דהנה רבנו כללא כייל בפרק הראשון ששלימות הדעות היא מצוה דאוריתא מקרא דוהלכת בדרכיו, ובכלל זה הרי גם מדת הענוה, שיש בה מצות עשה דוהלכת בדרכיו, והנה מצאנו להרב בעל הלכות גדולות ז"ל שמנה מצות עשה מיוחדה והוי שפל רוח, ועי' ביראים סי' כ"ב ובחדש סי' רל"ב שכתב שפל רוח וצעיר, מצוה זאת מצאתי בהלכות של רב יהודאי גאון ולא מצאתי עיקר, אלא משבחה התורה העניו דכתיב והאיש משה עניו מאד למדנו שמצוה להיות אדם עניו ושפל רוח ואמרו חכמים כל המשפיל עצמו וכו' ותנן אבות ר' לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח וכו' והסמ"ג מנה הדבר במספר הלא תעשה (ל"ת ס"ד) שלא להתגאות והוא ממאמר כל המגביה לבו כפר בעיקר שנא' ורם לבבך ושכחת והוא בסוטה ה' וכן מנה הסמ"ק בל"ת במצוה כ"ב הרי לפנינו דיצתה מדה זו של ענוה משאר כל המדות, שמלבד שהיא נכללת בכלל מ"ע והלכת בדרכיו כשאר המדות עוד באו עליה צוויים מיוחדים.

והוא צריך ביאור דלמה בעינן מצות עשה מיוחדה למדה זו ולא סגי לן במ"ע דוהלכת בדרכיו כשאר כל המדות ובשלמא להסמ"ג אפשר לומר להוסיף לא תעשה ע"ז אבל לשיטת הבה"ג והיראים קשה (ועי' ביראים סי' ד' ובחדש סי' ת"ח שאחר שהביא המ"ע ללכת בדרכי המקום כתב ואע"פ שעל כל מצוה ומצוה נאמר עשה במקומה הוסיף לך הכתוב עשה אחר לקבל שכר עי"ש היטב והבה"ג כתב וללכת בדרכיו להלביש ערומים ולקבור מתים לנחם אבלים בקור חולים וכו' וס"ל להרמב"ן ז"ל בשרש הראשון דכל מה שכתב הבה"ג ז"ל כאן היא מצות עשה אחת שלא כדעת היראים, ומרבנו נראה ג"כ דמ"ע דוהלכת בדרכיו היא מ"ע מיוחדה לתיקון הדעות והמדות ללכת בדרכים הבינונים) וכמדומה שעוד יקשה הדבר יותר לדעת רבנו דלא ס"ל דיש לענוה מ"ע מיוחדה מדאוריתא ולא לא תעשה אבל הוא רק מדרבנן (ואפשר דהכין ס"ל גם להבה"ג והיראים כנראה מדבריהם ועי' בסמ"ג מה שהאריך בשיטתו שם) ולמה בעו חכמים לחדש דין מיוחד ואיסור מיוחד במדת הענוה ולא סגי להו במ"ע דוהלכת בדרכיו כמו לכל המדות.

ואשר על כן נראה דרבנו ז"ל ס"ל דבמדה זו לגדל חסרון זאת המדה כמו שהבאנו לעיל מפי' המשנה לרבנו חדשו בה חכמים דיצתה מכלל כל המדות שמלבד דאיכא בה מצות עשה דוהלכת בדרכיו והיא המדה הבינונית שנקראת מדת החכמה והעובר על זה ונוטה לצד אחד של הגאוה עובר על מ"ע דוהלכת בדרכיו ובזה איירי בפרק הראשון שנתן שם מדה וקצב לדין התורה של והלכת בדרכיו, דהכונה בזה ללכת בדרכים הבינונים שהיא מדת החכמה ובכלל זה גם מדת גובה לב, ואם הלך בדרך הממוצע יצא ידי חובת מצות עשה של והלכת בדרכיו ולהכי מנה רבנו גם מדה זו בכלל דמדאוריתא יצא בה במדה הבינונית אבל אמרו חכמים שיש בזה מצוה מיוחדה שלא לנהוג בזה גם במדה האמצעית (ומ"ש לעיל בה"ב ולכשיחזור לדרך האמצעי ילך בה כל ימי חייו לאו דוקא קאמר רבנו שילך בה כל ימי חייו, אבל שיעור הדברים כך הוא דדרך הרפואה שיעקור גובה הלב עד שיהיה בטוח דאפילו לכשיחזור אח"כ לדרך האמצעית ילך בה כל ימי חייו ופשוט) אלא שהוא מחויב להתרחק ממנה עד הקצה האחרון. ואולי זהו מה שאמרו חכמים בשבת ק"ד הוסיף לך הכתוב כפיפה על כפיפתו ומביא רבנו ע"ז הלימוד ממשה שהכתוב משבחו והאיש משה עניו וזהו הלימוד של רב יהודאי גאון כמ"ש היראים וכן מה שצוו החכמים מאד מאד הוי שפל רוח, ומביא ג"כ הלימוד של הסמ"ג מקרא דורם לבבך ושכחת וס"ל לרבנו כרבי נחמן בר יצחק בסוטה שם דלא מינה ולא מקצתה ועי' בפי' המשנה שם הביא עוד מערכת מאמרים לחז"ל בזה.

ובא וראה כמה דייק רבנו בדבריו שאף שכלל גם את מדת הכעס בגדר זה מ"מ לא הזכיר שם איסור ע"ז אלא ראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחר, לפי שהגאוה מיוסדת על עשה ולא תעשה מדבריהם, כתב בה איסור משא"כ בכעס הוא רק מדת חכמים להתרחק עד הקצה האחרון והדברים ברורים ומיושבים כראוי.

וילמד עצמו שלא יכעוס. עי' תענית ד' א' אפ"ה מיבעי ליה לאינש למילף נפשיה בניחותא שנאמר והסר כעס מלבך וכו'.

כאדם שהוא מדמה כועס בשעת כעסו והוא אינו כועס. עי' במורה פנ"ד שהבאנו לעיל.

אמרו חכמים הראשונים כל הכועס כאלו עובד ע"ז. לא נודע מקור הדברים בכעס לחוד, ויש מציינים להא דאמרו בירושלמי נדרים פ"ט ה"א דא"ר ינאי כל השומע ליצרו כאלו עובד ע"ז ושם קאי בנודר משום כעס, ואין זה מקור רבנו וכבר הראו מקור הדברים בלשונם במדרש לעולם פט"ו וכן הוא בזוה"ק בפרשת בראשית ופרשת קרח ופרשת פנחס עי"ש ועי' עוד בזוה"ק תצוה איהו טורף ועקר נפשיה בגין רוגזיה ואשרי בגויה אל זר והעירני ידידי הגאון ר' חיים הלר נ"י שבתשובות הרשב"ש סימן ש"ע הביא מאמר זה כלשונו מגמרא דנדרים וכנראה היה לפני רבותינו הראשונים ז"ל כן בנוסח הגמ' שלנו והרבה מאמרים כיוצא בו נשמטו.

הלכה ד

לעולם ירבה אדם בשתיקה. אבות, ועי' פסחים צ"ט א' ודרך ארץ זוטא פ"ז ובאבות דר"נ סוף פכ"ב, ועי' מדרש רבה אסתר פ"ו אין אסתר מגדת וכו' מלמד שתפסה שתיקה בעצמה כרחל זקנתה שתפסה פלך שתיקה וכו' וכן בנימן, וכן שאול עי"ש.

ולא ידבר אלא או בדבר חכמה. ירושלמי סוף ברכות כל פיטטיא בישין ופיטטיא דאוריתא טבין כל שתיקותא יפה וכו' לחד נוסחא.

אמרו עליו על רב תלמיד רבנו הקדוש שלא שח שיחה בטלה כל ימיו. עי' כ"מ שמצא כן על ר' יוחנן בן זכאי אבל לא על רב והמחברים הראו מקורות שונים, ובאמת לפי"ז היה אפשר לציין שע"פ גי' רבינו חננאל ביומא י"ט צ"ל אמר רב כל השח שיחת חולין עובר בעשה ולא רבא כמו שהוא לפנינו, אבל באמת שיחת חולין אין זה שיחה בטלה כמו שיבואר לקמן והמקור היותר נאמן לזה הראה הגאון רד"ל ז"ל שהוא באגדה הביאוה הגאונים ז"ל בתשובתם שבסוף ס' נהרות דמשק ס' קע"ח ומונה שם עשרה דברים של חסידות שרב היה נוהג בהם וזו אחת מהם ושם הנוסח שלא שח שיחה בטלה מימיו ובכת"י אברבנאל שיחה בטלה מעולם בדברי רבנו (ועי' בס' האורה לרש"י ז"ל הביא ג"כ הנך עשרה מילי דחסידותא, ושם לא נמנה זה במספרם ונמצאו שם עוד שנויים ועי'

להגאון חיד"א ז"ל בספרו פתח עינים על עין יעקב הביא במנחות פי"ג סי' כ"ח שמצא באורך מעשר קדושות שהיה נוהג רב בספר הפרדס וכו' וכן הוא אצלו כמו בהאורה).

שלא שח **שיחה בטלה כל ימיו וזוהי שיחת רוב כל אדם**. ר"ל דשיחה בטלה אינה מה שקראו חז"ל שיחת חולין, דעל זה פירש"י בסוכה כ"ח דר"ל דברי הבאי ושחוק ועי' לרבנו יונה בפרק היה קורא שכתב ושיחת חולין מקרי כשמדבר דברי הבאי עי"ש ועי' מג"א סי' קנ"ו שפי' דברי גנאי וקלות ראש, ובזה מיושב למה הביא רבנו מה שאמרו על רב והוא מאגדה הביאוה הגאונים ז"ל ולא הביא גמרא מפורשת בר' יוחנן בן זכאי סוכה כ"ח אמרו עליו על ריב"ז שלא שח שיחת חולין מימיו וכן אמרו שם על ר' אליעזר שלא שח שיחת חולין עי"ש דלפי"ז ניחא שפיר דרבנו מביא חסידות על שיחה בטלה ולא על שיחת חולין שאסור מצד הדין.

וכן בדברי תורה ובדברי חכמה יהיו דברי האדם מעטים ועניניהם מרובים. עי' שבת קכ"ד ב' דדייק שם מהא דאמר אייתו שותא לכהנא ליתיב עליה דדבר שמלאכתו לאיסור לצורך גופו אין לצורך מקומו לא, וכן מהא דאמר רב בחולין קי"א יהיב טעמא כולי האי דייק לענין נותן טעם בר נותן טעם דאסור עי"ש ועוד בכמה מקומות.

הלכה ה

סייג לחכמה שתיקה לפיכך לא ימהר להשיב ולא ירבה לדבר. עי' לרבנו יונה ז"ל במשנה דאבות פ"ג מי"ג שם שכתב סייג לחכמה שתיקה זה סייג בין לחכמה עצמה בין למדותיה כיצד שאינו נכנס לתוך דברי חבירו וכו' כל הענין ועי' אבות דר"נ פכ"ב לא חכמה מביא דברים ולא דברים מביא חכמה.

הלכה ו

ולא יהיה אחד בפה ואחד בלב. עי' ב"מ מ"ט א' אמר אביי ההוא שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב ואף דלר' יוחנן דס"ל דברים יש בהם משום מחוסרי אמנה לא בא הכתוב לזה אלא לומר שיהא הן שלך צדק מ"מ העתיק מאמר זה גם הרי"ף ז"ל ועי' במאור שם וברא"ש ועי' שטמ"ק שם בשם הראב"ד הרשב"א והר"ן ז"ל דמה דמקשה שם בגמ' מדרשא דיהא הן שלך צדק קאי גם לר' יוחנן עי"ש וברור, ועי' פסחים קי"ג ב' שלשה הקב"ה שונאן המדבר אחד בפה ואחד בלב, ודרשו רז"ל במדרש על הפסוק ולא יכלו דברו לשלום מתוך גנותן של שבטים אתה יודע שבחן כלבהון כן פומהון, ועי' מדרש שוח"ט סי' י"ב בלב ולב ידברו אחד בפה ואחד בלב ושם בסי' כ"ח ולא דבר אבשלום מה דבליביה לא הוי בפומיה.

אלא תוכו כברו. ברכות כ"ח כל תלמיד שאין תוכו כברו אל יכנס וכו' ומפרשי לה לענין שיהיו המעשים מתאימים עם המחשבה שבלב, ורבנו מפרש לה והענין שבלב הוא הדבר שבפה, ועי' אבות דר"נ פכ"ח מ"ז הוא היה אומר יהי סתרך עליך גלוי, ובנוסח מרן הגר"א ז"ל יהי סתרך לך כגלוי ועי' בנין יהושע שם מה שכתב בזה.

ואסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת הנכרי כיצד וכו'. הנה רבנו היראים בסי' רנ"ה ובחדש סי' קכ"ד כתב דהא דאמרו דלא תגנובו בגונב ממון הכתוב מדבר הוא למעוטי נפשות אבל גונב דעת הבריות במידי דממון הוי בכלל ממון ועובר על לא תגנובו כדתניא בתוספתא (פ"ז דב"ק) ג' (ולפנינו ז' או ד') גנבים הם הראשון שבכלם גונב דעת הבריות והמרבה לו בתקרובת וכו' ואין לומר שאיסור גניבת דעת במידי דממון דרבנן וכו' וגונב דעת אפילו של עכו"ם אסור שלא מצינו שהתירה תורה בעכו"ם ואע"ג דכתיב לא תגנובו ולא תכחשו וכו' בעמיתו לא קאי על תגנובו וכו' והלך אחריו גם הסמ"ג במצות לא תעשה קנ"ה ועי' ריטב"א חולין כתב ג"כ הכי אבל דעת רבנו אינו כן ונראה דס"ל דהוא רק מדרבנן וכן לא הביאו בספר המצוות ועי' סמ"ק מצוה רס"א כתב ויש גניבה אחרת שאסרו חכמים כגון גניבת הדעת אסור ואפילו דעתו של עכו"ם אסור, וס"ל להדיא דאינו אלא מדרבנן, והנה עי"ש היראים גונב דעת הבריות במידי דממון וחזר וכפל הדברים להלן משמע מזה דדוקא זה הוי דאוריתא אבל אינך דמרבה בתקרובת או במסרהב בו לאכול ופותח לו חבית דהוי רק גניבת הדעת בכבוד הוי רק דרבנן אפילו להיראים, וביותר נראה לעמוד על הא דכתב שם להלן וז"ל ואמר שמואל בפ' גיד הנשה אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של עכו"ם ושמואל במידי דממון מיירי, ויש להוכיח מזה דס"ל דגניבת דעת בעכו"ם רק במידי דבממון הוא אבל בפותח לו חבית ומסרהב בו שיאכל לא הוי בכלל זה, ולפי"ז יש לדייק כן גם בדברי רבנו שכתב **כיצד לא ימכור לנכרי וכו' ולא מנעל של מתה וכו'** ואח"כ מתחיל **ולא יסרהב בחבירו שיאכל אצלו** ומשמע שגם רבנו מחלק כן ויש לעמוד עוד דהזכיר רבנו **בשר נבילה במקום שחוטה** דיש גריעותא בזה עי' הוריות י"א ותוס' ע"ז כ"ו וכן מנעל של מתה במקום שחוטה דאיכא וכו' דררא דממון ועי' בדברי רבנו פי"ח מהל' מכירה ה"ג ולא הזכיר טרפה ואין זה מוכרח ועי' ברש"י בגיטין ס"ב ברב כהנא דא"ל שלמא למר ופירש"י ז"ל ולא היה מתכוין לברכו אלא לבו היה לרבו ועי' תוס' שם שכתבו ע"ז וצ"ע שלא יהא בזה גונב דעת הבריות.

ואפשר דרש"י ס"ל דלא שייך הכא גניבת דעת דאין זה נוגע לממון, וכמ"ש לעיל ולשיטת התוס' גם בזה איכא גניבת דעת דאסור בעכו"ם, ועי' לרבנו גרשום ז"ל שם דמפרש אי

לרבא אנפקא חייא משמע דר"ל משום דמחזי כגזל גמור ולהכי אקפד שמואל ודלא כפירש"י משום שעבר על דבריו ולפי"ז יש נפק"מ בגונב דעת היכא דמחזי כגזל ובין דלא מחזי כך, וזהו ג"כ כעין דברי היראים דדוקא בדבר שבממון שייך זה, וצ"ב עוד. והנה הרשב"א והריטב"א ז"ל בחולין שם כתבו לדייק מהא דאמרו בגמרא שם דטעמא דאין משלחין לעכו"ם ירך חתוכה משום גניבת דעת דאמר שמואל אסור לגנוב דעת הבריות, ולמה מביא דשמואל ולא מברייתא דלקמן דמפורש בה דאיכא גניבת הדעת בעכו"ם, וכתבו דאפשר דדוקא במכירה איכא גניבת דעת ולא במתנה, ולפי"ז כיון דאמרו דשמואל לאו בפירוש אתמר אלא מכללא שוב לא ידעינן דגם במתנה אסור בעכו"ם וזהו חילוק אחר מאשר הבאנו לעיל בשם היראים, ועל דבר זה כתב הים של שלמה בחולין שם דמדברי רבנו לא משמע כן ומצאתי בקובץ שעמד על דברי היש"ש דמאין משמע ליה כן בדברי רבנו, והפשיט דהחילוק בין מכר למתנה לא נמצא אצל רבנו ועי' ב"י בסי' ס"ה מ"ש בשם הרא"ש ועי' ב"ח שם ונקודת הכסף שם ואין מקום להאריך יותר.

ולא יפתח לו חביות שהוא צריך לפותחן למוכרן כדי לפתותו שבשביל כבודו פתח. עי' כ"מ ולח"מ שתמהו על מה דלא הביא רבנו מה דאמרו בגמ' שם דאם גם בלא"ה היה פותח לכבודו שרי וכמ"ש שאני עולא דחביב ליה לרב יהודא, וכן לא הביא חילוקא דהיכא דאינהו דקא מטעי נפשיהו שרי וכעובדא דמר זוטרא בריה דרב נחמן שם, ועי' בים של שלמה חולין שם דבדיוק כתב רבנו כדי לפתותו שבשביל כבודו פתח להוציא מי שמאנה את עצמו ולהוציא במקום שעושה בשביל כבודו ובלא כן היה ג"כ פותח, והדבר פשוט כן, שהרי רבנו כתב זה בדעות, ודבר המסור ללב הוא, שאינו רשאי לעשות כן כדי לפתות לחבירו והרי באופנים אלו אינו עושה כן לפתות.

ואפילו מלה אחת של פתוי ושל גניבת דעת אסור. שהרי אמרו שם היכא מכרזינן נפל בישרא לבני חילא, ולא אמר טריפתא משום דלא קא זבני ופריך עלה והא קא מטעי להו, ועי' מה שהבאנו לעיל בשם התוס' שהשיגו על רש"י דפי' דשלמא למר לא נתכוין אלא לרבו, דהרי זה הוי גניבת דעת, וכבר כתבנו לעיל דאפשר דס"ל לרבנו דבזה ליכא גניבת דעת, ובלא"ה אפשר דרש"י ס"ל כהירושלמי עי' בתוס' ד"ה אשרתא שם דגם שאילת שלום אסור והוכרח לעשות כן, אבל רבנו בפ"י מהל' עכו"ם ה"ה ס"ל להדיא דשואלין בשלומם ואפילו ביום חגם ורק לכפול אסור ואמר שלמא למר והוי מכוין ליה באמת ואי לאו הכי אפשר דאסור וכסברת התוס' דאיכא גניבת דעת אפילו במלה אחת ועי' מ"ש לעיל, ועי' בירושלמי פ"ד דדמאי ה"ג ופ"ק דע"ז ה"ג לא ירבה לו בתקרובת מהו

בתקרובת רחוץ בזווי אוחרי ועי' מפרש ובמראה הפנים שם שהוא רק מלה של פתוי ושל גניבת דעת ואסור.

הלכה ז

לא יהא אדם בעל שחוק ומהתלות. עי' ברכות ל"א אסור לאדם למלא שחוק פיו וכו' ועי' הגהות מיימוני ציין לאבות דר"נ פ"ט שחוק סייג לכבוד פי' מיעוט שחוק, ועי' בנוסח רבנו בדפוס קונשטנדינא רס"ט שכך אמרו חכמים שחוק וקלות ראש וכו' וא"כ הראה רבנו עצמו מקור דבריו.

ולא עצב ולא אונן. עי' סנהדרין נ"ט בר' זירא יארוד נאלא עי' פרש"י ז"ל שם וכבר הביאו המחברים כל המקומות עי' ברכות ל' ונדרים נ' יומא דמחייך ביה רבי וכו'.

כך אמרו חכמים שחוק וקלות ראש וכו'. אבות פ"ג מי"ג.

וצוו שלא יהא אדם פרוץ בשחוק. עי' תנא דבי אליהו רבה ה"א פי"ג ישמור אדם עצמו שלא ירבה שחוק שיחה ותפלות וכו' ואין שחוק אלא עבירה (עי' בנוסחא הישנה) ורשע שנאמר ועתה אל תתלוצצו ומפרש התרגום אל תרשעתון לומר לך שהשחוק שקול כנגד כמה עבירות.

ולא עצב ומתאבל אלא מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. הוא משנה פ"א דאבות מט"ו, וצ"ב למה לא הביא רבנו המשנה שם פ"ג מי"ב והוי מקבל את כל האדם בשמחה, והיא מתאמת יותר אל הענין לפי מה שביאר רבנו שם מה שאמר קודם הוי קל לראש ונוח לתשחורת, שאמר לא תחשוב שמה שהזהרתיך מהתגעגע עם צעיר השנים יתחייב שתקבל אותו בזעם ובפנים זועפים לא כן הכוונה אבל צריך שתקבל כל אדם קטן וגדול וכו' בשמחה, וזה יותר ממה שאמר שמאי בסבר פנים יפות.

וכן לא יהיה בעל נפש רחבה. שם פ"ה מ"ט ונפש רחבה מתלמידיו וכו'.

ולא עצב ובטל ממלאכה. עי' באדר"נ פי"א אין אדם מת אלא מתוך הבטלה ועי"ש כל הבריתא, ומה שכתב רבנו **אלא בעל עין טובה**. שם פ"ב מ"ט. ומה שכתב רבנו **ממעט בעסק ועוסק בתורה**. שם פ"ד מ"י. ומה שכתב רבנו **ואותו המעט שהוא חלקו ישמח בו**. עי' משניות דרך ארץ זוטא פ"ג הוי שש בחלקך והתנאה במיעוטך והיה חלקך מברך לעולם עין טובה ונפש שביעה והם הם דברי רבנו כאן.

פרק ג

הלכה א

שמא יאמר אדם הואיל והקנאה וכו' אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון. עי' בפ"ד משמונת פרקי רבנו באורך.

אלא השק והצמר הקשה וכיוצא בהן כגון כהני העכו"ם. בכת"י אברבנאל ליתא לתיבות אלו, ובדפוס וינציא ישן וכן בדפוס קונשטנדינא רס"ט כגון כומרי אדום.

והמהלך בדרך זו נקרא חוטא שהרי הוא אומר בנזיר וכפר עליו וכו'. עי' לח"מ מה שהאריך ועי' תשובת הרשב"א סי' תל"א ועי' סדר משנה, ויש חילוק גדול בין אדם מצוין פרטי לכלל בני האדם ורבנו הורה הדרך לכל בית ישראל והרבה סמוכים לדעה זו במאמרי רז"ל עי' ירושלמי קדושין פ"ד סוף הי"ב ובתנא דבי אליהו ריש פי"ד כל הקץ בחיים טובים בעוה"ז סימן רע לו ועי' הוריות י' ב' וילקוט ראה רמז תתצ"א ועוד בכמה מקומות אין מקום להאריך עוד.

ולא יהא אוסר עצמו בנדרים ושבועות על דברים המותרים כך אמרו חכמים לא דייך מה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים. רבנו בעצמו בפ"ד משמונת פרקיו הראה מקורו וז"ל ולחכמים בזה הענין דבר לא שמעתי כלל יותר נפלא ממנו והוא בגמרא דבני מערבא בפ"ט מנדרים דבר בגנות המקבלים על עצמם שבועות ונדרים אמרו שם בזה הלשון לא דייך במה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים ולא ראו זאת המציינים.

ובכלל הזה אלו שמתענין תמיד אינן בדרך טובה, ואסרו חכמים שיהא אדם מסגף עצמו בתענית. כיוון רבנו לישב הא דכתבו בתוס' תענית כ"ב ב' ד"ה ר' יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף וצ"ל דהני תנאי לא פליגי בהא דמיירו הני אמוראי בפרקין דלעיל י"א אם נקרא חוטא או נקרא קדוש וכו' דהאמוראי פליגי במצי לצער נפשיה והני תנאי פליגי בלא מצי לצעורי נפשיה, והנה רבנו ס"ל בפ"א דתענית ה"ט כחכמים דר' יוסי דעל כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית, אבל זהו חילוקו דהיכא דמכוין לסגף עצמו זה אסור, אבל היכא דמתענה בשביל צרה אדרבה מצוה איכא וכמו שכתב שם כשם שהצבור מתענין על צרתם כך היחיד מתענה על צרתו וזהו גדר הדבר שלא יתענה תמיד, וכמו שכתב רבינו אלו שמתענין תמיד דייקא, וכן אסור לסגף עצמו בתענית אם כוונתו לסגף עצמו ועי' בדברי רבנו בפ"ד מפרקיו שכתב כמו שראינו שהרבה סמים מועילים רק לרפאות החולה אבל לאיש הבריא מזיקים כן ענין התענית וכו'.

הלכה ב

צריך האדם שיכוון לבו וכל מעשיו כלם לידע את השם. זהו שאמרו באבות פ"ב וכל מעשיך לשם שמים ועי' בחמישי לשמונה פרקים מה שהרחיב רבנו הדברים בזה, ועי' לרבנו יונה בביאור המשנה שהאריך בזה בכל פרט כדברי רבנו ועי' באבות דר"נ פי"ז ובקדושין פ"א אמר שמואל הכל לשם שמים.

ולפיכך לא יאכל כל שהחיך מתאוה ככלב וחמור אלא יאכל דברים המועילים לגוף וכו'. עי' אבות דר"נ פכ"ו האוכל אוכלין שאינם עולים על גופו עובר משום שלשה לאוין שבזה את עצמו ובזה את האוכלין ומברך ברכה שאינה כתיקונה ותפס רבנו כלב וחמור, עי' ב"ק צ"ב ב' בכפניה גללי מבלע, ובחמור עי' פסחים מ"ט ב'.

וכן כשיבעול. עי' בהשגה שכתב וכן למצות עונה ועי' כ"מ מ"ש בזה ועי' בדברי רבנו לקמן בפ"ה ה"ד אלא מלילי שבת ללילי שבת אם יש בו כח ועי' בגמ'.

הלכה ג

אלא ישים על לבו שיהא גופו שלם וכו' לדעת את ה'. פ"ב דביצה אבל הלל וכו' שכל מעשיו לשם שמים ואמרו שהיה הולך למרחץ ואומר אני הולך לדבר מצוה וכמ"ש בפ"ד דשבת נ' רוחץ אדם וכו' לכבוד קונו הגר"א ז"ל וכן הוא במג"א. אבל מה שהביאו מרוחץ אדם פניו לכבוד קונו. לדעת רבנו בפ"ד מהל' תפלה הוא משום תפלה והוא ענין אחר.

והוא שאמר שלמה בחכמתו בכל דרכיך דעהו. ברכות ס"ג איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויין בה בכל דרכיך דעהו וכתב רבנו ועל ענין זה צוו חכמים ואמרו וכל מעשיך יהיו לשם שמים והוא שאמר שלמה וכו' הדברים מבוארים להדיא באבות דר"נ בפי"ז מ"ז, וכל מעשיך יהיו לשם שמים לשם תורה שנאמר בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך.

פרק ד

הלכה א

הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא שהרי א"א שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה. עי' תנחומא ויקרא סי' נ"א שאי אפשר לגוף להיות בלא נפש, שאם אין נפש אין גוף ואם אין גוף אין נפש.

לפיכך צריך להרחיק וכו'. בכת"י אברבנאל ליתא לתיבת לפיכך, וכן ליתא בדפוס קונשטנדינא שנת רס"ט.

לעולם לא יאכל אדם אלא כשהוא רעב ולא ישתה אלא כשהוא צמא. כן מפרש רבנו אמרם ברכות ס"ב ב' אדכפנית אכול אדצחית שתי. ועי' פרש"י שם ובערוך ערך כפן.
ואל ישהה נקביו אפילו רגע אחד. גיטין ע' ועי' שבת ל"ג נפישי קטילי קדר מנפיחי כפן, ועי' בכורות מ"ד ב' צואה רבה הדרוקן רבה ופירש"י בשבת שם על זה ועי' ברכות ס"ב שם עד דרתחא קדרך שפוך ופירש"י ז"ל שם, ולא הזכיר רבנו לאו דבל תשקצו כי אין כאן מקומו והזכיר איסורו בפי"ז דמאכלות אסורות הל"א, ומיירי אפילו היכא דליכא בל תשקצו עי' בשו"ע או"ח סי' צ"ב ברמ"א ומג"א שם ועי' להפר"ח בציוניו.
אלא כל זמן שצריך להשתין וכו' יעמוד מיד. מבואר בבכורות מ"ד ב' בעובדא דמר בר רב אשי דא"ל חמתך קאתיא אמר להו באודנא, ועי' בתוס' בכורות שם ד"ה אימתי שתמהו, דהרי בברכות כ"ה מוקי לה ר' יונתן קרא דויד תהיה לך בקטנים ביומא ע"ה דאין נפנין לא לפניהן וכו' אלא לאחוריהן הרי דאפילו בקטנים היו צריכים לצאת חוץ למחנה עי"ש היטב, ורבנו בהל' מלכים פ"ו הי"ד לא הזכיר באמת מי רגלים כלל דיהא צריך לצאת מחוץ למחנה, ועי' בזכרון יוסף חלק חו"מ סי' י' שתמה שם באמת על רבנו והרי גם קטנים אסורים במחנה וכתב דרבנו הוקשה לו קושית התוס' שהבאנו, ולדעתו גם ר' יונתן ס"ל דלא בעינן לקטנים לצאת חוץ למחנה וס"ל ג"כ דפשטיה דקרא בגדולים קאי אלא דדייק דמי רגלים לא בעי כסוי ע"פ פירש"י דלעיל כ"ג ע"ב אידי ואידי בגדולים דמתוך שהוא דוחק עצמו בא לידי קטנים ולהכי לא כתבה תורה כיסוי בהאי קרא כי היכי דלא נטעי לומר דגם קטנים בעי כסוי עי"ש.
ובאמת לא בעינן לכל זה והרי הרב בעצמו ז"ל שם הקשה על הא דאמר ביומא ע"ה שם ומה אני מקיים ויתד תהיה לך על אזנך ותמוה דהרי הוא מצוה לדורות בכל מחנה כשיצאו למלחמה, ועי"ש שכתב דאע"ג דפשטא דקרא בודאי במלחמה איירי מ"מ משמע מיתורא דגם במחנות שהיו במדבר היו נוהגים כן דהרי ילפינן בפסחים ס"ז מהנך קראי דבעל קרי אסור לכנוס למחנה לויה, והיינו על כרחך במחנה שהיה במדבר עי"ש ולפי"ז דרשא דר' יונתן דגם קטנים בעו יציאה חוץ למחנה לא קאי אמדבר כלל והוא לדורות ועי' להגאון רד"ל ז"ל בפרקי דר"א פמ"ד שם דמשמע שם שלא היו יוצאין כלל חוץ למחנה, וכתב דמסוגיא דיומא אין להכריע בזה דבר שאף שאמרו שנפנו לאחוריהן י"ל בתוך הענן (ועי' רש"י בפי' התורה שכתב חוץ לענן) ובאמת צ"ע שהרי ירושלים שהיא מחנה ישראל כנגד מחנה ישראל שבתוך הענן במדבר כמ"ש בזבחים קט"ז ב' וודאי היה בית הכסא בעיר ואפילו בהר הבית תנן בתמיד בית הכסא של כבוד היה שם (ועי' בירושלמי פ"ז דפסחים הי"ב דבעי לדייק מזה דמחילות לא נתקדשו ודחי לה וכי

צואה טומאה היא אינה אלא נקיות) ויש להאריך בכל זה טובא אבל אכ"מ ויתבאר עוד אי"ה בהל' מלכים.

הלכה ב

לא יאכל אדם עד שתתמלא כרסו. הוא ממאמר הגמ' גיטין ע' א' הממלא כרסו מכל דבר אחזתו אוחילו.

אלא יפחות כמו רביע משבעתו. כבר תמהו בזה דהא אמרו בגמ' שם אכול שליש ושתה שליש והנח שליש ואיך כתב רבנו כמו רביע, ומ"ש דאפשר הוא רביע מלבר אינו מובן כלל ועי' תוס' נדה כ"ד ב' ד"ה אכילתו דהא דאמרו אכול שליש וכו' לאו דוקא, ואפשר דה"ה נמי לענין הנח שליש לאו דוקא עי"ש. וראיתי דבר מחודד בזה להגאון מלבי"ם ז"ל והוא ע"פ קושית תלמידי רבינו יונה הובאו בשטמ"ק כתובות ס"ד דמסוגיא דהמשרה את אשתו מוכרח דג' ביצים הוא שיעור סעודה, ובערובין פ"ג נראה דשיעור סעודה כ"א ביצים ועוד, ותרצו משום דאוכלת בלפתן, ובשם רב שר שלום כתבו שנתנו שיעור למעלה ושיעור למטה וזהו השיעור שנתנו לאשה, ועי' נודע ביהודה סי' ל"ז הקשה ע"ז טובא ובסי' ל"ח וישב שם והחזיק בזה דשיעור ג' ביצים הוא כדי קיום נפש, ולפי"ז יש שביעה כדי מלוי כרס והוא שיעור כ"א ביצים ועוד, וע"ז אמרו שיאכלו רק שליש משיעור זה שהוא ערך שבעה ביצים ושתות ועוד ומזה השיעור צוה רבנו להפחית עוד רביע וזהו אמרו אלא יפחות כמו רביע משבעתו כלומר משיעור השביעה ועולה לפי חשבון זה שיעור האכילה חמש ביצים ורביע ועוד, ושיעור מזון שנותנין לאשה בכתובות שם הוא מתאים לזה שהרי נותנין לה שלש ביצים פת חטין ושני ביצים ושליש מהקטניות וכשנדקדק בחשבון הרי שני השיעורים שוה והוא דבר נחמד, אבל גם בלא כל זה לא ידענא מאי קשיא להו, ומאן לימא לן דשיעור שליש מלוי כרס אינו שבעתו של כל אדם פחות רביע שכתב רבנו, והלא השליש של אליהו קאי של שליש מלוי כרס, והרביע של רבנו ע"פ שיעור שבעו של כל אדם, ותרי שיעורי אלו כחדא נינהו לשיעורו של רבנו בזה.

ולא ישתה מים בתוך המזון אלא מעט ומזוג ביין. זהו אמרם בשבת מ"א אכל ולא שתה אכילתו דם, וזהו תחלת חולי מעים הרי דצריך לשתות אבל רק מעט, ועי' רש"י ברכות מ"ב ב' שלא היה דרכם לשתות בתוך הסעודה אלא לשרות אכילה שבמיעיו, וזהו אמרם במגלה דאכילה מרובה משתיה היינו בתוך האכילה אבל לאח"כ הרי אמרו בנדה כ"ד ב' דאכילה מרובה משתיה עצמותיו סכויין הרי דלא מעלי, וע"פ זה מיושב קושית התוס' שם ולא צריכין למימר דאכול שליש ושתה שליש לאו דוקא עי"ש.

וכשיתחיל המזון להתעכל במיעיו שותה מה שהוא צריך לשתות. עי' ברכות נ"ג ב' דשיעור עיכול לריש לקיש כל זמן שיצמא למים והרי אמרו אדצחית שתית והעירו כבר מזה.

ולא ירבה לשתות מים. והא דאמרו בברכות מ' א' המקפה אכילתו במים אינו בא לידי חולי מעים, ועי' רש"י שם שפי' שותה מים הרבה אחר אכילתו וכו' רבנו לא ס"ל הכי אלא כדי שיעור שריה ועי' נדה כ"ד שהבאנו לעיל שתיתו מרבה מאכילתו עצמותיו שרופין אכילתו מרובה משתיתו עצמותיו סכויין, כראוי עצמותיו משוחין עי"ש.

ולא יאכל עד שיבדוק עצמו יפה יפה. בריתא בברכות כ"ג ב' הנכנס לסעודת קבע מהלך וכו' ונפנה ונכנס ובשבת פ"ב א' הנצרך להפנות ואכל וכו' רוח רעה או רוח זוהמא שולטת בו ועי' בדף מ"א א' שם.

לא יאכל אדם עד שילך קודם אכילה. למד כן מהך בריתא שהבאנו מברכות כ"ג הנכנס לסעודת קבע מהלך עשרה פעמים ד' אמות או ד' פעמים עשרה אמות וסובר רבנו דלאו משום עשיית צרכיו הוא אלא משום הלוך קודם אכילה ומ"ש ונפנה, הוא מלתא בפני עצמו או דרבנו מפרש הא דאמרו בשבת מ"א שם אכל ולא הלך ד' אמות אכילתו מרקבת דלא כפירש"י דקאי על אחר אכילה, אלא דקאי אקודם אכילה, ואין זה ענין אחד עם הא דאמרו בב"מ קי"ג ב' עי"ש.

או יעשה מלאכה או יתיגע ביגע אחר. בדפוס קונשטנדינא הנוסח או יעשה מלאכה עד שיתיגע ואוכל והוא ישר, והוא מגיטין ס"ז ב' רב יוסף איעסק בריחיא, רב ששת איעסק בכשורי אמר גדולה מלאכה שמחממת בעליה והוא דלא כפירש"י שם עי"ש ועי' אבות דר"נ פמ"א מ"ד שלש זיעות הן יפות לגוף וחד מהני זיעת מלאכה.

ואם רחץ בחמין אחר שיגע הרי זה טוב. עי' שבת מ' נכנס ומזיע יוצא ומשתטף הרי דשיטוף אחר זיעה טובה.

הלכה ג

לעולם כשיאכל אדם ישב במקומו. גיטין ע' ג' דברים מתישין כחו של אדם אכל מעומד וכו'.

או יטה על שמאל. עי' ברכות מ"ו ופסחים ק"ח ב'.

וכל המטייל אחר אכילתו וכו' הרי זה מביא על עצמו חלאים רעים. עי' תענית י' ב' המהלך בדרך לא יאכל יותר משני רעבון הכא תרגומו משום מעיינא ועי' רש"י ותוס' שם ור"ח ורבנו גרשום מאור הגולה פירשו באופן אחר ועי' מג"א סי' ק"י סק"י וכבר העירו מזה.

הלכה ד

דיו לו לאדם לישן שלישן שהוא ח' שעות. עי' שבת פ"ט ב' דל פלגא דלילותא ואפשר שם טעם אחר בדבר.

ויהיה בסוף הלילה. ברכות ס"ב ב' שינה בעמוד השחר כאסטמא לפרזלא ועי' ארצות החיים סי' א' מ"ש בזה.

הלכה ה

לא יישן אדם לא על פניו. הוא כפי' הערוך והגאונים בפירוש פרקדן, ועי' בפ"ב מהל' ק"ש ה"ב.

ולא על ערפו. הוא כאידך פירושא עי' רש"י שם ועל זה אמרו בגמ' הא מיגנא שפיר דמי והא ר' יהושע בן לוי לייט וכו'.

ולא יישן ביום. עי' סוכה כ"ו ב'.

הלכה ו

דברים המשלשלין וכו' ואבטיחים ומיני הקישואין ומיני מלפפונות. עי' ע"ז י"א דזוטרי מרחיבין בני מעים ועי' מדרש קהלת על פסוק קניתי לי עבדים ושפחות שלא פסק מעל שולחנו קישואים בימות הגשמים ובגמ' דילן ע"ז כ"ט קישואים שהם קשים לגופו של אדם כחרבות וצ"ל דזה אינו בימות הגשמים וכלל רבנו גם אבטיחים ומלפפונות שהם מין אחד עי' ירושלמי ריש פ"א דכלאים וכבר העירו מזה, ועי' בטור סי' ק"ע לפי גרסתו במס' דרך ארץ פ"ז מעשה בר' עקיבא וכו' הביאו לפניהם קלח של כרוב עי"ש.

אוכל אותם האדם בתחלה קודם אכילה. עי' כתובות י' ב' דתמרים משום דמשלשלין שחרית וערבית טובים במנחה רעים, ומפרש רבנו להיפוך מפירש"י ז"ל שם אלא דר"ל שחרית וערבית קודם האכילה טובים, ובמנחה רעים משום שהוא אחר אכילה וצ"ב מה שאמרו בצהרים אין יפה מהם אבל אפשר דרבנו מפרש כן הא דאמרו הא מקמי נהמא הא לבתר נהמא עי"ש.

ודברים שמאמצין וכו' כגון רימונים ופרישים ותפוחים וכו'. עי' עירובין כ"ט.

הלכה ז

לעולם יקדים אדם דבר הקל. בכת"י אברבנאל כללו של דבר לעולם יקדים אדם דבר הקל והוא נכון.

הלכה ח

בימות החמה אוכל מאכלים הקרים וכו' ובימות הגשמים אוכל מאכלים החמים. עי' עירובין נ"ו א' נראה צונן נראה סם חיים והתניא נראה צונן נראה סם המות וכו' כאן

בימות החמה כאן בימות הגשמים ועי' רש"י ז"ל בימות החמה יפין שמצננין את הגוף בימות הגשמים קשים.

ואוכל את החומץ. עי' שבת קי"ג ב' וטבלת פתך בחומץ אמר ר' אלעזר מכאן שהחומץ יפה לשרב, ודייק רבנו לכתוב ואוכל את החומץ היינו ע"י טיבול וכמו מהא דיליף לה דכתיב וטבלת פתך בחומץ אבל שתית חומץ אפילו בימות החמה לא ואפילו מזוג דמחייב עלה ביום הכפורים מ"מ לא מעלי כמובן.

ואוכל מעט מן החרדל. עי' ברכות מ' הרגיל בחרדל אחד לשלשים יום מונע חלאים מתוך ביתו אבל כל יומא לא דקשה לחולשא דלבא, הרי דרק מעט יכול לאכול וס"ל לרבנו דגם זה דוקא בימות הגשמים.

ומן החלתית. עי' חולין נ"ט א"ר אבהו בדידי הוי עובדא ואכלי חד תקלא חלתיתא ואי לא דיתבי במיא הוי משתלח משכאי והתם אליבא ריקנא ועי' שבת ק"מ א'.

הלכה ט

יש מאכלות שהם רעים ביותר וכו' כגון הדגים הגדולים המלוחים הישנים. עי' ברכות נ"ה א' ושבת פ"א א' דשדרו של דג ודג מליח מביא לידי תחתוניות, ובב"ב ע"ה ב' איתא דכוורא מליחי מעלי בשרא מליחא לא מעלי, ובסוף המוכר את הספינה אמרו כל מילי עתיקא מעליא בר מתמרי ושכרא והרסנא, הרי דדגים קטנים מלוחים אינם טובים וגדול מעלי ועי' שבת קי"ט רבא מלח שיבוטא וצ"ל דאין זה מליח ישן והרבה יש לציין בזה וקשה למצא הדרך.

והגבינה המלוחה הישנה. עי' ע"ז כ"ט דגבינה מחזירה חולה לחליו, ושמה מנויים עוד כמה דברים שלא הביאם רבנו.

הכמהין והפטריות. הפר"ח ציין לתוספתא דתרומות פטריות אסורין משום סכנת נפשות, וכבר השיגו עליו דהתם לענין גלוי דבכמהין ופטריות איכא דין גלוי והוא פשוט וכן מבואר מהא דברכות מ"ז א' אילו מייתי לי ארדיליא מי לא אכלינן ופרש"י כמהין ופטריות, וגם בלא זה הרי משמע בכל המקומות שהוא אוכל ואי הוו אסורין משום סכ"נ לא הוו בדין אוכל לכל הדברים ולא הוי צריכינן לקראי למעט כמהין ופטריות וכן לענין עירוב וכמו דמקשי הגמ' בבצלים אבל רבנו מנה אותם רק במאכלים רעים ואין סתירה מכל המקומות.

והבשר המלוח הישן. עי' מעילה כ"א שאין מקיזין דם על הבשר המלוח ומשמע שהוא מאכל רע, אבל אין מזה ראיה שהרי גם על העופות אין מקיזין אולם הוא מבואר בב"ב ע"ה שהבאנו לעיל בשרא מלוחא לא מעלי.

ויין מגיתו. עי' אבות פ"ד מ"כ ובפירש"י שם בנוסח אחר שגופו עכור ממנו ואינו מועיל.
וכן כל מאכל שריחו רע. עי' פסחים מ"ב א' דכותח מכחיש את הגוף משום קומניתא דאומא ועי' פרש"י ז"ל שם והוא מבואר.
ויש מאכלות שהם רעים וכו' לאכלן עם מזונו תמיד כגון דגים גדולים. כבר הבאנו לעיל הא דתניא דשדרו של דג גדול מביא לידי תחתוניות ודוקא בדגים קטנים אמרו בע"ז כ"ט ולא עוד אלא שמפרין ומרבין ועי' ברכות מ' א'.
וגבינה וחלב ששהה אחר שנחלב כ"ד שעות. בגבינה כבר כתבנו לעיל, ובחלב עי' פסחים מ"ב א' דסיובי דחלבא מטמטם את הלב ועי' ברכות נ"ז ב' דחשיב שם חלב וגבינה בעשרה דברים שמחזירין את החולה לחליו וליתא כן בע"ז כ"ט עי"ש היטב.
ובשר שורים גדולים. ע"ז כ"ט מעשרה דברים שמחזירין את החולה לחליו וחליו קשה בשר שור.
והפול והעדשים. עי' ברכות מ' הרגיל בעדשים אחד לשלשים יום וכו' אבל כל יומא לא משום דקשה לריח הפה ובכל זאת קשה להתאים עם דברי רבנו שהרי כתב להלן ופולין ועדשים אין ראוי לאוכלן לא בימות החמה ולא בימות הגשמים וצ"ל דאחד לשלשים יום שאני או דרגיל שאני.
ולחם שעורים. עי' פסחים מ"ב א' וקדושין ס"ב א' נהמא דשערי.
והכרוב. וכו' צ"ע מברכות מ"ד ב' כרוב למזון ושם בקלח של כרוב שנו ובע"ז כ"ט חשיב כרוב בין דברים המרפאין את החולה וכבר עמדו ע"ז וצריך לחלק בין חיין למבושלין ורבנו בחיין איירי.
והבצלים. עי' עירובין כ"ט ובבצלים מי מערבין וכו' ועי' קדושין ס"ב א'.
והשומים. עי' עירובין נ"ו א' וכפירש"י ששמע מרבותיו דתומי וכרתי לא מעלי. אבל העיקר נראה דרבנו סמך במ"ש והכרוב והחציר והבצלים והשומים על דרשתם ז"ל בספרי בהעלותך על הפסוק את הקישואים ואת האבטיחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים ר' שמעון אומר מפני מה היה המן משתנה להם לישראל לכל דבר שהן רוצין חוץ מחמשת המינים הללו משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שמסר בנו לפדגוג והיה יושב ומפקדו ואומר לו ראה שלא יאכל מאכל רע ושלא ישתה משקה רע וכל כך היה הבן מתרעם על אביו לומר לא מפני שהוא אוהבני אלא מפני שאי אפשר לו שאוכל הרי להדיא שכל אלה רעים המה למאכל.

השום. הקשו מתקנת עזרא לאכול שום בערבי שבתות וכתבו דנשתנו הטבעים, וראה זה מצאתי בבה"ג כת"י רומי סוף הל' יין נסך שמנה שם תקנות עזרא, ואוכלין שומין בערב שבת בתבשיל, ורבנו בחיין ואין סתירה בדברים.

אין ראוי לאדם לאכול מאלו אלא מעט עד מאד. בכת"י אברבנאל ליתא לתיבות עד מאד.

ובימות הגשמים אבל בימות החמה לא יאכל מהן כלל. עי' עירובין נ"ו החילוק בין ימות הגשמים לימות החמה, ועי' גיטין ע' ב' בכשות זמנה תמוז שלא בזמנה טבת.

והדלועין אוכלין מהם בימות החמה. עי' נדרים מ"ט הנודר מן התבשיל אסור בפטריות רכות ועי' רש"י שם שהם דלועים רכים, ופריך מר' ירמיה ומשני הא ברכיכי הא באשוני עי"ש.

הלכה י

ויש מאכלות שהם רעים וכו' והם עוף המים ובני יונה הקטנים. עי' ע"ז כ"ט מנה בשר צפרים בהדי עשרה שמחזירין את החולה לחליו.

והתמרים. כבר תמהו על דברי רבנו מגיטין ע' אפילו מתמרי ובכתובות י' ב' דתמרי משבען וכו' ואפשר דרבנו סמך על עובדא דעולא בתענית ט' בלילה צערוהו אמר מלא צנא דסכינא בזוזא ובבלאי עסקי באוריתא.

והסלת שנפו אותה כל צרכה עד שלא נשארה בה ריח מורסן. אין זה פת נקיה דסמידא דפסחים מ"ב דמעלי לכולא גופא, ומטעם זה דייק רבנו וכתב שלא נשאר בה ריח מורסן והוא מתאים לידיעות הרפואה היותר אחרונות, שמתהללים בה בני הדור, ולא הרגישו החדשים בדברים שיצאו מפי זקן ועי' מדרש קהלת על הפסוק כי ברוב חכמה משמע ג"כ כדברי רבנו.

הלכה יא

לעולם ימנע אדם עצמו מפירות האילנות וכו'. ואף דאמרו בסנהדרין י"ז ב' בעיר שאין בה עשרה דברים אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה משום ר' עקיבא אמרו אף מיני פירא מפני שמיני פירא מאירין את העינים צ"ל דקאי רק אתאנים וענבים ושקדים שהזכיר רבנו לקמן ועי' בתנא דבי אליהו זוטא ח"ב פט"ז שם הנוסחא אף כל מיני פירות שכל מיני פירות מאירין וכו' ובאמת לא מנה רבנו לקמן בסוף הפרק גם מיני פירות אף דר"ע אמר כן.

אבל קודם שיתבשלו כל צרכן הרי הן כחרבות לגוף. עי' ברכות נ"ז ב' ג' נכנסין לגוף ואין הגוף נהנה מהן, גודגניות וכפניות ופגי תמרה מהן חמוצין ומהם שלא נתבשלו כל צרכן.

והתאנים והענבים לעולם טובים. עי' מדרש רבה קהלת על פסוק ברבות הטובה כי טוב למאכל ויפה לעינים ומוסיף חכמה, ועי' בסנהדרין ע' ובמדרש רבה דאפלגו תנאי בעץ שאכל אדם הראשון אי תאנה או ענבים היה ועי' במדרש רבה בשם ר' יוסי בן זמרא דג' דברים נאמרו באותו אילן טוב למאכל יפה לעינים ומוסיף חכמה.

הלכה יג

לעולם ישתדל אדם שיהיו מעיו רפין וכו'. עי' כתובות י' ב' גבי תמרים שזהו מעלתן ומהא דר' יהודה בר אלעי בברכות נ"ה ונדרים מ"ט ב' שהיו פניו צהובין משום כ"ד בית הכסא דהוו ליה דבדיק נפשיה בכולהו.

וזה כלל גדול ברפואה וכו' חלאים רעים באים. בכת"י אברבנאל באים עליו, **או ישתה מי שלק של תרדין**. עי' ברכות ל"ה ב' אניגרון מיא דסלקא ועי' רש"י שם.

או כרוב בשמן זית ומורייס ומלח. עי' נדרים מ"ט ב' גבי ר' יהודא דהוי יתיב קמיה דר' טרפון דא"ל מפני מה פניך צהובין היום א"ל אמש יצאו עבדיך לשדה והביאו לנו תרדין ואכלנום בלא מלח ואם אכלנום במלח כ"ש שהיו פנינו צהובין.

הלכה טו

או מי שמעיו קשין. עי' פסחים קי"ח א' קשין נקביו של אדם ועי' רש"י ז"ל שם פירש כשהוא עצור וכו'.

ורוב החלאים באים וכו' או מפני שהוא ממלא בטנו ואוכל אכילה גסה אפילו ממאכלים טובים. עי' גיטין ע' א' סעודה שהנאתך ממנה משוך ידך הימנה ועי' פרש"י שם, ועי' ברכות ל"ב מלי כרסיה זני בישא ומפרש רבנו דקאי על חולי הגוף.

הוא ששלמה אמר שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. כן פי' גם הרב אבן עזרא ז"ל.

הלכה טז

דרך הרחיצה וכו' ורוחץ כל גופו בחמין וכו' ואח"כ ירחץ גופו בפושרין וכו' עד שירחץ בצונן. עי' שבת מ"א א' רחץ בחמין ולא נשתטף בצונן דומה לברזל שהכניסוהו לאור וכו' ועי' מס' דרך ארץ רבה פ"י הרוחץ בצונן ומשתטף בחמין הרי זה גוזל את הרבים ור"ל משום דאין דרך רחיצה כך ועי' מס' כלה רבתי פ"י הגי' רחץ בחמין ולא נשתטף בצונן הרי זה גוזל את הרבים היכי דמי כגון דעייל לבי בני ומייתו ליה מחמימי ומשתטף ונפיק דהא קא גזיל להו ופריך ותיפוק ליה דלא סליק ליה ומשני בדחמים לנפשיה בביתא הרי מבואר ככל דברי רבנו.

ולא ירחץ עד שיזיע ויפרך כל גופו. עי' שבת מ' א' נכנס ומזיע ויוצא ומשתטף בבית החיצון שלא יאמרו שרחץ בחמין במרחץ הרי דרחיצה אחר הזיעה ועי' אבות דר"נ פמ"א

ג' זיעות הן זיעת מרחץ אין לך כיוצא בו. וכתב רבנו **ויפרך כל גופו**. , וכן חזר וכתב לקמן **אלא כשיזיע ויפרך כל גופו**. ובמס' דרך ארץ פ"י איתא הנכנס למרחץ אינו מתעמל ואינו מתגרד וצ"ב, והנה עי' בשבת קמ"ז סכין וממשמשין בבני מיעים אבל לא מתעמלין ולא מתגרדין ועי' פרש"י שם משום דהוי עובדא דחול, ולפי"ז בשבת אסור אבל בחול עושין כן ואיך אמרו אינו מתעמל ואינו מתגרד, ועי' לרבנו בפכ"א מהל' שבת הכ"ח שכתב מתעמל זה שדורסים על גופו בכח עד שייגע ויזיע או שיהלך עד שייגע ויזיע שאסור ליגע את עצמו כדי שיזיע בשבת מפני שהוא רפואה ומבואר להדיא דעושין כן בחול, ועי' במס' כלה רבתי פ"י אהא דאמרו אינו מתעמל ואינו מתגרד מאי מתעמל כגון האי דכייף רישיה ביני ברכיה, ואינו מתגרד איני והא שמעיה דרבא הוי מגרד ליה כי אמרינן ביד והדברים מבוארים.

הלכה יז

ויכסה ראשו בבית החיצון כדי שלא תשלוט בו רוח קרה. עי' מדרש רבה מצורע פי"ט דבר אחר בעצלתים ימך המקרה ע"י שהאדם הזה מתעצל לכסות את ראשו כראוי יְמַך המקרה הרי הוא נעשה דאומטיקוס ועי' בערוך שגרסתו נעשה הילמטקוס והוא בעל חולי נזילה הבאה מקרירות, ובשפלות ידים וכו' שהאדם הזה משתפל לקנח גופו כראוי וכו'.

ואם ישן מעט וכו'. עי' מדרש רבה קהלת על הפסוק מתוקה שנת העובד.

ולא ישתה מים קרים בצאתו מן המרחץ וא"צ לומר שלא ישתה במרחץ. ר"ל מים קרים כן מפרש רבנו כנראה אמרם ז"ל בשבת מ"א שם אשתי מיא דבי באני ר"ל שישתה רק חמין ולא צונן עי"ש וכן אמרו שם רחץ בחמין ולא שתה מהם.

ואם צמא כשיצא מן המרחץ וכו' יערב המים ביין או בדבש וישתה. עי' שבת ק"מ א' אנומלין יין ודבש וכו' אלונטית יין ישן ומים צלולין דעבדי לבי מסותא למיקר.

ואם סך בשמן במרחץ בימות הגשמים אחר שישתטף הרי זה טוב. עי' שבת מ"א שם רחץ ולא סך דומה למים ע"ג חבית אולם עי' במס' כלה רבתי פי' רחץ ולא סך סלקא דעתך, אימא ולא סך מעיקרא, וסיכה קודם רחיצה היא וצ"ב כי חסר שם בגמרא.

הלכה יח

לא ירגיל אדם להקיז דם תמיד. גיטין ע' בהנך שמונה שרובן קשה והרי אנו רואים לרז"ל כמה זהירות נחוץ לזה ואשכחן לשמואל ירחינאי דעביד מלתא בביתא לבני ואריחא וכדומה לזה הרבה ויש בזה סכנה על כן כתב רבנו להזהר בזה.

ומאחר חמשים שנה לא יקיז כלל. עי' הגהות מיימוני קבלת הגאונים בפי' הגמ' בין הפרקים ימעט ועי' רש"י בין הפרקים ארבעים וששים שנה, ולפנינו בנוסחת רבנו חננאל ז"ל בקבלת רבותיו בין הפרקים הגיע לחמשים שנה ימעט, וכבר נזכר אצלו זמן שקבע רבנו.

ולא יקיז אדם ויכנס למרחץ בו ביום. גיטין ע' הקיז דם ונכנס לבית המרחץ ואי לא עביד כולהו שיתא הרי ג"כ חליש עי"ש.

ולא יקיז ויצא לדרך ולא ביום שיבא מן הדרך. שם בגמ' שאמרו שם הבא בדרך דמשמע בין יוצא ובין בא מן הדרך.

ויאכל וישתה ביום ההקזה פחות ממה שהוא רגיל. לפנינו בכל הסוגיא וכן בשאר דוכתי מצינו שהוא אוכל ושותה לא כמו שהוא רגיל אבל שהוא פחות לא ידענו מקורו.

וינוח ביום ההקזה ולא ייגע ולא יתעמל. עי' בגיטין שם ונתיגע והקיז דם.

הלכה יט

שכבת זרע היא כח הגוף וחייו ומאור העינים. כמ"ש כחי וראשית אוני ודרשו רז"ל על זה ביבמות ע"ו א' שנולד מטיפה ראשונה ש"מ שהוא כח הגוף, הגר"א.

וכל השטוף בבעילה זקנה קופצת עליו. שבת קנ"ב א' ותענית ה'.

וכחו תשש. כנ"ל.

ועיניו כהות וכו'. שם בגמ' דרשו בקרא גם מגבוה יראו ושם ביום שיזועו וכו' וחשכו הרואות בארובות על זקן עם הארץ וזה הכל מרוב תשמיש בנעוריו, כל זה מהגר"א.

אמרו חכמי הרופאים וכו' והאלף מרוב תשמיש. עי' ב"מ צ"ז א' גברי דנשי קטלוהו ועי' ראשונים שם שר"ל מרוב תשמיש ועי' גיטין ע' שמונה רובן קשה ואלו הן דרך ארץ, הגר"א.

ולא יבעול אדם והוא שבע ולא רעב אלא אחר שיתעכל המזון וכו'. מרן הגר"א ז"ל ציין ע"ז וז"ל כן פי' המפרשים מ"ש כל הנותן מטתו בין צפון לדרום עכ"ל ועי' של"ה אות ק', אבל באמת הראה רבנו בעצמו מקור דבריו לקמן בפ"ה ה"ד והוא בנדרים כ' וכשהוא מספר עמה לא יספר לא בתחלה הלילה ולא בסוף הלילה וכו' ומפרש רבנו שם לא בתחלת הלילה כשהוא שבע ובטנו מלאה ולא בסוף הלילה כשהוא רעב אלא באמצע הלילה כשיתעכל המזון שבמיעיו וזהו מקורו.

ולא יבעול מעומד ולא מיושב. הוא בגיטין שם וכן מ"ש **ולא ביום שיכנס למרחץ ולא ביום הקזה**. ג"כ שם וטעים מידי המוזכר שם לא מהני אלא לענין הבנים אבל לא לחולשא ולכן לא הזכירו רבנו, ומ"ש **ולא ביום יציאה לדרך או ביאה מן הדרך**. ג"כ

ומדאמרו הבא בדרך משמע בין יציאה לדרך בין ביאה מן הדרך כנ"ל וכבר עמדו ע"ז מהא דיבמות ס"ב דחייב לפקוד את אשתו קודם יציאתו לדרך ותי' תירוצים שונים אם דר"ל בלילה שלפניו או דיש חילוק בין הולך רגלי לנוסע וכדומה עי' מג"א סי' ר"מ וט"ז שם סק"א בשם מהרש"ל ועי' ב"ח אה"ע סי' כ"ח ופרישה שם.

לא לפניהם ולא לאחוריהם. על כרחך איום שנכנס למרחץ ויום הקזה קאי דר"ל בין לפני המרחץ בין לאחר המרחץ והנה לענין הקזה כבר נתבאר לעיל דבין לפניו ובין לאחריו בגמ' שם ולענין מרחץ ג"כ מבואר שם דשלא כסדרן חלישׁ, וקאי אכולהו שמנה שם דהעושה אותן מת עי"ש.

הלכה כג

כל עיר שאין בה עשרה דברים האלו וכו'. החסיר רבנו למנות טבח בין העשרה דברים אף שנמצאו בגמרא לפנינו ומחקו מהרש"ל ז"ל ובר"ח ג"כ הביאו, אולם עי' בדקדוקי סופרים ליתא שם וכן ליתא בכת"י אוקספורד ועי' מגדל עוז וכן איתא שם הגירסא בי"ד מכים וחובשים כמו שהוא בנוסח רבנו, והחסיר רבנו למנות גם ירק המבואר בעירובין כ"ה שם ועי' ירושלמי סוף קדושין ורבנו לטעמיה אזיל באכילת ירקות.

פרק ה

הלכה א

כשם שהחכם ניכר בחכמתו ובדעותיו כך צריך שיהיה ניכר במעשיו. עי' במדרש רבה שיר השירים פ"א מה היין ניכר בגוף כך דברי תורה ניכרין בגוף ומרמזין ומראין באצבע ואומר זהו תלמיד חכם ועי' מס' דרך ארץ זוטא פ"ג חשוב מעשיך בדרך ארץ.

במאכלו. עי' ב"ב נ"ז ב' שלחן של ת"ח וכו' ובמס' דרך ארץ שם פ"ה מי שהוא תלמיד חכם לא יאכל מעומד, ובבה"ג כת"י רומי ולא ישתה מעומד ולא ילקק באצבעותיו ובכת"י רומא ולא יקנח את הקערה ולא ילקק בשפתותיו ולא יגסה בפני חבירו.

ובמשקהו. שם בד' דברים ת"ח ניכר בכוסו וכן לא ישתה מעומד שהבאנו וכן לא ישתה כוסו בבת אחת ועוד, ושם בפ"ו בא לפרוס על הככר בוצע ממקום הצלי ואם בא לאכול את הצונן וכו' בא לשתות ברבים וכו'.

ובבעילתו. נדרים כ' ובמס' כלה.

ובעשיית צרכיו. עי' ברכות ס"ב א' שאמר ר' עקיבא לבן עזאי על זה תורה הוא וללמוד אני צריך.

ובדבורו. שם פ"ה ויש אומרים אף בדבורו, ושם מיעוט, שיחה מיעוט הן מיעוט לאו ובכת"י רומי מיעוט הן הן מיעוט לאו לאו והוא הנכון ועי' מעילה י"ז ב' מעקימת שפתיך ניכר שתלמיד חכם אתה.

ובהילוכו. שם פ"ז צנוע בהליכתו.

ובמלבושיו. שם פ"ה ויש אומרים אף בעטיפתו ובב"ב נ"ז שם טלית של ת"ח חלוק של ת"ח כיצד וכו'.

ובכלכול דבריו ומשאו ומתנו. עי' בפ"ז במס' דרך ארץ זוטא שם ת"ח צריך שיהיה צנוע באכילה ובשתיה ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל, בהליכתו בעטיפתו ובקולו וברוקו ובמעשיו הטובים ובספרי ברכה פיסקא שמ"ג כך ת"ח ניכרים בהילוכם ובדבורם ובעטיפתם בשוק.

ויהיו כל המעשים האלו נאים ומתוקנים ביותר. שם פ"ד ת"ח נאים בחבורה ושם פ"ג, ט"ו מדות נאמרו בת"ח ואלו הן נאה בביאתו נאה ביציאתו ועי' בהגהות הגר"א ז"ל שם ועי' מס' כלה ריש פ"ז.

תלמיד חכם לא יהיה גרגרן. שם פרק ו' וכן הוא במס' כלה.

ולא יאכל אכילה גסה ולא יהא רודף למלאות בטנו. ברייתא דמס' כלה פ"ג ואל תבוש משיניך שלא תאכל יותר מדאי ועי' גמרא שם ועי' תנא דבי אליהו רבה פי"ג ולא זו בלבד וכו' אלא ישמור עצמו מאכילה ושתיה הרבה כי מתוך וכו' שנאמר פן תאכל ושבעת.

ועליהם מפורש בקבלה, וזריתי פרש על פניכם. (בכת"י אברבנאל מביא גם סוף הפסוק פרש חגיכם) **אמרו חכמים אלו בני אדם וכו'**. שבת קנ"א ב'.

אבל החכם אינו אוכל אלא תבשיל אחד או שנים. עי' מס' דרך ארץ רבה פ"ז מעשה בר' עקיבא שעשה סעודה לתלמידיו הביאו לפניהם שני תבשילין וכו' אכלו ונסתפקו, ואמרו על חזקיהו מלך יהודא בסנהדרין צ"ד ב' שהיה אוכל לטרא ירק בסעודה ואמרו עליו נוה צדיקים יברך.

הלכה ב

כשהחכם אוכל מעט זה הראוי לו לא יאכלנו אלא בביתו. כמו שכתב לעיל צנוע באכילתו.

ולא יאכל בחנות ולא בשוק. ירושלמי פ"ג דמעשרות ה"ב אית תנא תני אין שבחו של ת"ח להיות אוכל בשוק ובאמת בקדושין מ' מוכח דלאו דוקא בת"ח נאמר הא אלא בכל אדם קאמר ועי' לרבנו בפי"א מהל' עדות ה"ה, אולם עי' במס' כלה פ"י האוכל בשוק חבירו של כלב, והני מילי בנהמא ובמידי דרעבתנותא אבל מידי אחרינא לא ודייק רבנו

דבת"ח אפילו המעט שהוא אוכל אינו אוכל בשוק משא"כ בשאר כל אדם דוקא נהמא ופשוט. (ועי' תוס' קדושין שם שחלקו בין פת למידי אחרינא והוא מבואר במס' כלה כמו שהבאנו).

ולא יאכל אצל עמי הארץ. הוא בברכות מ"ג ב' ואל יסב בחבורה של עמי הארץ ועי' סנהדרין נ"ב ב' נהנה ממנו דומה לקיתון של חרס וכו' ועי' בתנא דבי אליהו רבה פי"ב ישמור אדם עצמו שלא יאכל עם עמי הארץ על השלחן ולא ירבה עמהם בסעודה וכו' הא למדת שכל האוכל לחם עם עם הארץ על השלחן כאלו עובד עבודה זרה ואם ת"ח הוא מזלזל את תורתו ומחלל שמו של אביו שבשמים וכו' עי"ש ועי' מ"ש לעיל בפ"ה מהל' יסודי התורה.

ולא ירבה סעודותיו בכל מקום ואפילו עם החכמים. עי' כ"מ שהוא מפסחים מ"ט ועי' בדברי רבנו בפכ"ה מהל' סנהדרין ה"ד עי"ש היטב.

ולא יאכל בסעודות שיש בהם קיבוץ הרבה. שהרי גם בשתיה שנינו במס' ד"א זוטא פ"ו בא לשתות ברבים הופך פניו לצד ושותה, ועוד שהרי תלמידי חכמים צריכים לדעת עם מי הם מסבין וקשה לדעת כשיש שם קיבוץ הרבה.

ואינו ראוי לו לאכול אלא מסעודה של מצוה בלבד. חולין צ"ה ב' רב לא הוי מתהני מסעודת הרשות ודבר זה נמנה בין העשרה מילי דחסידותא שהיה רב נוהג בהם שהבאנו לעיל מתשובות הגאונים, אבל בזה עי' בפסחים מ"ט א' א"ר יצחק כל הנהנה מסעודת הרשות לסוף גולה ועי' בדברי רבנו בפכ"ה דסנהדרין שהבאנו דאיסור גמור הוא.

והוא שיהיה תלמיד חכם שנשא בת תלמיד חכם. עי' כ"מ מ"ש בזה והפשוט דגם בבת עם הארץ שנשאת לעם הארץ סעודת מצוה היא וכמ"ש רש"י ז"ל שם אבל בעם הארץ שנשא בת עם הארץ לא יאכל החכם משום דינא דלא יאכל אצל עם הארץ הנזכר לעיל ובבת ת"ח שנשאת לעם הארץ אף שאינו אוכל אצל עם הארץ אבל סעודת מצוה אין כאן ופשוט מאד.

והצדיקים והחסידים הראשונים לא אכלו מסעודה שאינה שלהן. עי' כ"מ מהא דר' פנחס בן יאיר ועי' בירושלמי פ"ג דיומא סוף ה"ז חד אסי בציפורין וכו' ומאן דרגיל ליה לא יכול מיכל מבר נש כלום עי"ש ועי' תנא דבי אליהו והובא בילקוט נצבים אמר אליהו מעיד אני עלי שמים וארץ שכל ת"ח שהוא קורא ושונה וכו' ואוכל ושותה משלו וכו' ואינו נהנה משל אחרים וכו' עליו הכתוב אומר וכו' ואומר מה יפית ומה נעמת, ועי' כתובות ס"ב א' ברב שמואל בר שילת דאכיל מדידיה ושתי מדידיה וכו' ועי' אבות דר"נ

פל"א בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת עליו ואפילו אוכל משל אביו ומשל אמו ומשל בניו אין דעתו מיושבת עליו וא"צ לומר משל אחרים.

הלכה ג

כשהחכם שותה יין אינו שותה אלא כדי לשרות אכילה שבמיעיו. עי' כתובות פ"ק בתיקון הכוסות וכן במס' שמחות כדי לשרות אכילה שבמיעיו.

וכל המשתכר הרי זה חוטא ומגונה. מאמרם בברכות כ"ט ב' לא תרוי ולא תחטי.

שהוא מגונה. עי' מדרש הנעלם ובזוהר הקדוש האי צורבא מרבנן דרוי קרינא עליו נזם זהב וכו'.

ומפסיד חכמתו. זהו אמרם ותלמודו משתכח.

ואם נשתכר בפני עם הארץ הרי זה חילל את השם. עי' פסחים מ"ט ומחלל שם שמים ומפרש לה רבנו אהכי.

ואסור לשתות יין בצהרים ואפילו מעט אלא אם היה בכלל האכילה. עי' כ"מ ועי' אבות דר"נ פכ"א מלמד שלא יתכון אדם לשתות יין בצהרים שכל זמן שאדם שותה יין בצהרים נמצא בטל מכל התורה, ובנוסח מרן הגר"א בטל מדברי תורה וזהו דיוק לשון רבנו שלא ישתה אפילו מעט אלא א"כ היה בכלל האכילה.

שבשתיה שהיא בכלל האכילה. עי' כ"מ בשם הירושלמי ושם מבואר דה"ה קודם האכילה וכלל בכלל האכילה ולהכי כתב רבנו ואין נזהרין אלא מיין שאחר המזון.

הלכה ד

אע"פ שאשתו של אדם מותרת לו תמיד, ראוי לתלמיד חכם שינהיג עצמו בקדושה. בדפוס קונשטנדינא רס"ט הנוסח שינהיג בכבוד את עצמו ובקדושה, ומקור דברי רבנו ביבמות כ' קדש עצמך במותר לך ובשבועות י"ח ב' כל המקדש עצמו בשעת תשמיש וכו' שנא' והתקדשתם והייתם קדושים, הגר"א ז"ל באה"ע סי' כ"ה ועי' בנדה ע"א א' ויקדש עצמו בשעת תשמיש וכו' ועי' לרבנו בפכ"א מהל' איסורי ביאה ה"ט שכתב שם שהוא מדת חסידות שלא יקל אדם את ראשו ושיקדש עצמו בשעת תשמיש ועי' לח"מ כאן.

ולא יקל ראשו ביותר. עי' מ"ש הראשונים ז"ל בביאור מגלה טפח ומכסה טפחים ועי' רא"ש ובשו"ע או"ח סי' ר"מ ועי' מס' ד"א זוטא פ"ג תחלת קלות ראש בנשים פתח לניאוף וקאי גם על אשתו. ומש"כ ולא עצלנים ולא עצבנים, בר"מ דפוס קונשטנדינא ליתא לתבות ולא עצבנים, ובכת"י אברבנאל ולא עצבים. והוא מדשתיק רב בחגיגה ה' ב' שם ש"מ דעצבות אין מדה לזה ואמרו בפסחים ע"ב ב' חייב אדם לשמח את אשתו לדבר מצוה.

ולא אחד מהם. עי' מס' כלה המשמש מטתו שכור וכו' שניהם שכורים וכו' ומשמע דכן אכולהו. ואפשר דס"ל לרבנו דזהו חידוש בתלמיד חכם דוקא דאפילו אחד מהם ובשאר כל אדם לא. ומיושבת קושית הלח"מ.

ולא תהיה ישינה. כן הוא במס' כלה ועי' תוס' נדה י"ב משמע שכן היתה גרסתם בגמרא.

ולא יאנוס אותה והיא אינה רוצה. אין כוונתו למ"ש בהל' איסורי ביאה ולא יבא עליה בעל כורחה והיא יראה ממנו, אלא הכוונה שאין רצונה לזה, וכוונתו להא דאמרו בעירובין ק' אסור לאדם שיכוף את אשתו לדבר מצוה וכמו שציינו בהגהות מיימוני וכבר הרגישו בזה.

ויפרוש מיד. הוא כפי' האחר של הראשונים ומכסה טפחים עי"ש בשו"ע סי' ר"מ. ותפס רבנו ככל הפירושים במדתן של תלמידי חכמים להיותם קדושים.

הלכה ה

כל הנוהג מנהג זה וכו' נאים וביישנים וכו'. זהו אמרם שם בבני ר' אליעזר שהיו יפיפין ביותר.

הלכה ו

צניעות גדולה נוהגים תלמייד חכמים בעצמן. זהו שאמרו במס' דרך ארץ זוטא פ"ה הדר מצוה צניעות. ועי' נדרים כ' ועי' רש"י שם ד"ה ודומה. ובפ"ק דברכות ח' ב' בג' דברים אני אוהב את הפרסים וצנועין בבית הכסא וצנועין בדרך ארץ.

לא יתבזו ולא יתגלו ראשן ולא גופן. זהו אמרם כסי רישך כי היכי דתהוי עלך אימתא דשמיא ועי' קדושין ל' אשכחיה לר' יהושע בן לוי דשדי דיסנא אריש ועי' פרש"י ז"ל שם ושם ל"א א' ברב הונא בריה דרב יהושע עי"ש ועי' מדרש רבה פרשת מצורע דבר אחר בעצלתים ימך המקרה ע"י שאדם מתעצל לכסות ראשו כראוי ימך המקרה נעשה דאומאטיקוס (פי' ניזוק) ובשפלות ידים ע"י שאדם מתעצל לכסות גופו כראוי יעלה גופו חטטין.

ואפילו בשעה שנכנס לבית הכסא יהא צנוע. זהו אמרם בג' דברים וכו' שהבאתי לעיל ושם ס"ב ב' א"ל דוד לשאול וכו' אלא צניעות שהיתה בך ובעירובין ק' ב' מלפנו מבהמות הארץ זו פרידה שכורעת ומשתנת מים. הגר"א ועי"ש ועוד כל הצנוע בבית הכסא וכו' ועוד.

ולא יגלה בגדיו עד שישב. וכן א"ל רב לחייא בריה וכו' תוב וגלי כסי וקום בתמיד כ"ז ב' ושם בברכות אין נפרעין מעומד אלא מיושב ועי' שם בדקדוקי סופרים הגרסא בכת"י למדתי שלא יפרע עד שישב.

ויתרחק מכל אדם. שם ס"ב א' ת"ר איזהו צנוע וכו' ורבא בימא הוי אזיל עד מיל וכו' והרי הכי אמרו השכם והערב כדי שלא תתרחק. ומ"ש רבנו **ויכנס חדר לפנים מחדר**. (בכת"י אברבנאל חדר בחדר) **מערה לפנים מן המערה**. שם ע"ב אמרו כן בצניעות דשאול.

ואם נפנה אחורי הגדר יתרחק כדי שלא ישמע חבירו קולו אם נתעטש וכו'. עי' כ"מ שעמד על פסק רבנו דפסק כאיסי בר נתן ולא כעולא מרא דשמעתתא דס"ל דאחורי הגדר נפנה ומיד, וכן פסקו הרי"ף והרא"ש אף דבבקעה פסקו כאיסי בר נתן משום דרב אשי מתרץ אליביה עי"ש ועי' בדקדוקי סופרים שם בשם בית נתן ובכת"י פאריז הגרסא בגמ' היא כך, רב אסי בריה דרב נתן מתני לה הכי להא שמעתא דעולא בהאי לשנא אחורי הגדר כדי שיתעטש ואין קולו נשמע ובבקעה וכו' הרי דרב אסי בר נתן לא פליג כלל על עולא, רק דאיהו מתני משמיה דעולא כן, ומדחזינן דר"א מתרץ דבריו פסק כן רבנו והוא ברור. אולם עי' למרן הגר"א ז"ל באו"ח סי' ג' סקי"ד שהקשה על שיטה זו של רבנו, דהרי רב אשי דמתרץ הא דאיסי בר נתן מאי כל זמן שאין חבירו רואהו, שאינו רואה את פירועו, שהעתיקו רבנו להלכה, הרי על כרחך לא ס"ל דבטהרות הקילו וא"כ עדיין קשה רישא מהא דיוצאין מפתח בית הבד ונפנין לאחורי הגדר והן טהורין, הרי להדיא דאחורי הגדר נפנה מיד ומוכח כפסקם של הרי"ף והרא"ש ז"ל.

וראיתי בס' דמשק אליעזר שם דמדייק בגמ' דמתחלה אמרו בטהרות הקילו ועל סיפא דכמה ירחקו משני באכלי טהרות הקילו ולא אמר בטהרות הקילו. כן קשה על עצם קושית הגמ' מהא דנפנה אחורי הגדר, ומאן לימא לן דמיד הוא נפנה ודלמא נפנה בדין הרחקה לכל חד כדאית ליה אשר על כן רוצה לבאר דקושית הגמ' מרישא היא, דאם נימא דנפנה אחורי הגדר אחר שיתרחק א"כ קשה כיון דיתמהמה כ"כ ודאי יש לחוש שיגע בטומאה, וע"ז משני הגמ' בטהרות הקילו, פי' שהתירו הטהרות אף שיתמהמה (והוא דלא כפרש"י ז"ל) ואח"כ פריך מסיפא דכמה יתרחק עד כדי שיראהו וא"כ איך יעשה בבקעה כשיהיה נצרך להפנות, וע"ז משני באוכלי טהרות אקילו רבנן ר"ל דאקילו עליו רבנן שלא יצטרך להתרחק כ"כ. ועל זה פליג רב אשי ולהכי תירץ כדי שלא יראה את פירועו אבל על תירוצא בטהרות הקילו לא פליג כלל עי"ש שהאריך.

ולדעתי דחוק טובא דהא לשיטת רבנו בפי"ג מהל' משכב ומושב הרי אלו המתרחקים המה הבדדים והמה לאו אוכלי טהרות הם כלל, והחבר נשאר בבית הבד גם התירוץ הראשון בטהרות הקילו על עצם הטהרות לפי פירושו שאין חוששין לטומאין קשה מאד ומצאתי להגאון ר' אלעזר משה בהגהותיו לש"ס עמד ג"כ על קושית מרן הגר"א ז"ל

וכתב ע"ז אע"ג דעל כרחך צריך איסי לסברת בטהרות הקילו משום אחורי הגדר, אך התם תניא להך קולא במתניתין, אבל הכא לא תנן במתניתין שום קולא ולא הזכיר בענין לפנות כלל, וצ"ל שאני אוכלי טהרות כיון דהקילו בחדא מצינו למימר דהקילו גם בהא והא לא ניחא ליה לרב אשי ע"כ. וגם זה דחוק לדעתי העניה.

אבל ראה זה מצאתי הנוסחא המדויקת לשיטת רבנו בדקדוקי סופרים שהבאתי לעיל בשם כת"י פאריז ר' אסי בריה דרב נתן מתני הכא להא שמעתתא דעולא בהאי לשנא אחורי הגדר כדי שמתעטש ואין קולו נשמעת ובבקעה כל זמן שאין חבירו וכו' רב אשי אמר כל זמן שאין חבירו רואה את פרועו מיתבי מוצאין וכו' בטהרות הקילו ת"ש כמה ירחקו שאני אוכלי טהרות דאקילו ביה רבנן ותו לא מידי. ולפי"ז רב אשי לא תירץ כלל אהך קושיא, אלא דרב אשי פליג ארב אסי בריה דר"נ משמיה דעולא בדין הבקעה, ופסק רבנו כוותיה דרב אשי בזה ובאחורי הגדר כרב אסי ב"נ דאיהו ג"כ משמיה דעולא אמרה ורב אשי לא פליג כלל על הא דבטהרות הקילו ר"ל שרשאי להקל על עצמו בהלכות דרך ארץ משום טהרות והדברים ברורים בעז"ה.

ולא ידבר כשהוא נפנה אפילו לצורך גדול. שם בגמרא אנן קבלה גמירינן קבלה דבית הכסא צניעותא ושתיקותא רק בנשים תיקן ר' יוסי בצפורי שהן מספרות עי' סנהדרין י"ט א' ובירושלמי מני לתקנה זו בתקנות עזרא. והנה מ"ש רבנו שאפילו לצורך גדול לא ידבר. מוכח מעובדא דרב ספרא דאמר ליה לר' אבא ליעול מר, וא"ל גמר מילי דשעיר, ואף שהיה לצורך גדול. והנה מרן הגר"א ז"ל באו"ח סי' ג' על הא דאיתא שם ברמ"א גם לא ידבר שם ציין לרש"י דברכות שם בעובדא דר"ס דא"ל ליעול מר ופירש שם רש"י ז"ל בד"ה ובית הכסא של כבוד אלמא אין מספרין בביה"כ. ומרן הקשה ע"ז דהרי מפורש בתמיד כ"ז ב' דהא דאמר ליה דהוא מילי דשעיר הוא על מה שאמר ליעול מר והרשה שיהיה יחד עמדו שם ונשאר בצ"ע, אבל יפלא והרי ברמ"א איתא רק שלא ידבר, והו"ל למרן לציין רק מימרא דקבלה דביה"כ שתיקותא וצ"ב.

וכדרך שנוהג צניעות ביום בבית הכסא כך נוהג בלילה. שם ברייתא איזהו צנוע כל שנפנה בלילה במקום שנפנה ביום ואוקמוה בגמ' שם אימא כדרך שנפנה ביום והיינו בצניעות.

הלכה ז

תלמיד חכם לא יהא צועק וצווח בשעת דבורו וכו' ולא יגביה קולו ביותר. עי' כ"מ שציין להא דאמרו ביומא פ"ו ודבורו בנחת עם הבריות, ועי' במדרש רבה קהלת בפסוק כי כקול הסירים וכו'.

וכשמדבר בנחת יזהר שלא יתרחק עד שיראה כדברי גסי הרוח. ציינו מקור הדברים להא דשמואל בקדושין ע' א' כל האומר אתרונגא תלתא ברמות רוחא ועי' רש"י ז"ל שם מתוך ששליש רוחו גסה הוא משנה בדבורו ואינו מוכח, והפשוט דכוונת רבנו להא דאמרו במס' דרך ארץ רבה פ"ב ההוגים כיונים והמנמין וכו' והמהלכין בראשי אצבעותיהן עליהם הכתוב אומר אל תבואני רגל גאוה וכו'.

ומקדים שלום לכל אדם כדי שתהא רוחן נוחה הימנו. עי' כ"מ והוא בברכות י"ז א' מרגלא בפומיה דאביי וכו' ואמרו עליו על ר' יוחנן בן זכאי וכו'.

מספר בשבח חבירו. שכן מצינו לחז"ל שהיו מספרים בכבוד חביריהם ותלמידיהם עי' גיטין ס"ז ועוד בכמה מקומות ועי' עירובין מקצת שבחו אומרין בפניו וכולו שלא בפניו, ומשום זה כתב רבנו לקמן בפ"ז דהאיסור לדבר בשבחו הוא רק בפני שונאו.

ולא בגנותו כלל. עי' כ"מ שציין לקדושין ע' ב' ושם אמרו כל הפסול פוסל ואינו מדבר בשבחא לעולם וצ"ב למה שייך זה למדות תלמידי חכמים (עי' נדרים פ"א) מפני מה ת"ח וכו' דקרו לאנשי חמרי עי"ש.

אם רואה שדבריו וכו' ואם לאו שותק. עי' שמות רבה פמ"א כל מי שהוא מוציא דברי תורה ואינן ערבין על שומעיהן וכו' נוח לו שלא אמרן.

כיצד לא ירצה חבירו בשעת כעסו וכו'. עי' בפרש"י ז"ל במשנה שם וכן משמע מפי' רבנו, אבל הראשונים ז"ל פרשו בזה טעמים אחרים.

הלכה ח

לא ילך תלמיד חכם בקומה זקופה. בכת"י אברבנאל לא ילך בקומה זקופה, ולכאורה היא נוסחא צודקת דהא להלך בקומה זקופה הוא איסור לכל אדם כמבואר בקדושין ל"א אבל אפשר לומר דבאמת בקדושין שם אמר ר' יהושע בן לוי אסור לאדם שיהלך בקומה זקופה ד' אמות שנא' וכו' וא"כ אפשר דהחידוש הוא בת"ח דלא ילך בקומה זקופה כלל אפילו פחות מד' אמות ולהכי בברכות מ"ג דמני מדות ת"ח לא הזכיר ד' אמות, וכן משמע לי מדברי רבנו נסים גאון ז"ל שם בברכות דמחלק בין ת"ח לשאר כל אדם, ומעתיק להא דקדושין דדוקא ד' אמות בשאר כל אדם, אולם עי' בערוך השלחן בסי' ב' ובמרן הגר"א ז"ל שם ע"פ גירסת הרי"ף והרא"ש בברכות מ"ג ואל יהלך בקומה זקופה דכתיב מלא כל הארץ כבודו ומחקו להא דאמר מר שם עי"ש וכן הוא באמת בכמה כת"י הובאו בדקדוקי סופרים ובבית נתן ולפי"ז האיסור בכל אדם ג"כ בפחות מד' אמות וראה זה בעשרה מילי דחסידותא שהיה רב נוהג בהם איתא גם שלא היה מהלך

בקומה זקופה ד' אמות, והוא תמוה דזה בודאי אסור לכל אדם ואין זה חסידות לרב, וכבר עמד ע"ז המגיה בס' האורה, והגיה בדברים ע"פ ספר האחרון ואכ"מ להאריך בזה.

ולא יהלך עקב בצד גודל וכו'. הוא פרוש נקפי דסוטה כ"ב ועי' פרש"י ז"ל שם והוא מבואר להדיא במס' דרך ארץ רבה פ"ב.

ולא ירוץ ברשות הרבים כמנהג המשוגעים. הלח"מ הראה מקורו לברכות מ"ג ויש אומרים אף לא יפסיע פסיעה גסה, אלא שבגמרא שם נתנו טעם שהוא נוטל מאור עינים של אדם ואין זה עולה לסגנון רבנו, ובאמת בכת"י אברבנאל הנוסח בדברי רבנו ולא ירוץ ברה"ר ולא ינהג בשגעון, ולפי"ז תרתי מילי נינהו, ועי' פסחים קי"ג דא"ל רב לחייא בריה לא תשוור ניגרא ועי' ב"ק ל"ב רץ חייב מפני שהוא משונה עי"ש.

ולא יכפוף קומתו כבעלי חטוטרת. הוא פרוש מדוכיא דסוטה שם דאמר רבה בר שילא דמשפע כי מדוכיא ועי' פרש"י ז"ל שם והרש"א שם לא הזכיר דברי רבנו כאן.

הלכה ט

מלבוש תלמיד חכם מלבוש נאה ונקי. משנה מקואות פ"ט מ"ו ר' יוסי אומר של בנאין מצד אחד וכו' ובשבת קי"ד א' מאי בנאין אמר ר' יוחנן אלו ת"ח שעוסקין בבנינו של עולם וכו' ושם איזהו ת"ח זה המקפיד על חלוקו עי"ש.

ואסור לו שימצא בבגדו כתם או שמנונית. עי' לח"מ הקשה דבגמ' שבת קי"ד שם אפלגו אי רבב אי רבד, ואמרו ולא פליגי הא בגלימא הא בלבושא, ור"ל דבגלימא שהוא עליון אפילו רבב ובלבושא שהוא תחתון רבד אין רבב לא, ולא הזכיר רבנו אלא גלימא ולא לבושא, והרב מרכבת המשנה פי' דכתם או שמנונות שכתב רבנו ר"ל רבב ורבד וזהו כתם ור"ל כל חד כדיניה אם בגלימא אם בלבושא והוא דחוק טובא, ועי' סדר משנה שדעתו דכיון דרבנו רק איסורא קתני ולא חיוב מיתה כמו שאמרו בגמ', ואיסורא איכא בתרווייהו, ובימיהם טרם נגלה אורו הגדול של רבנו חננאל ז"ל, ועי' בדבריו ז"ל בביאור הסוגיא דכל תלמיד שנמצא דם על בגדו מכוער הוא שמא יראה ככתם וזה הדבר אם הוא בטלית שמתכסה בה העליונה הרי זה מכוער אבל אם הוא שמציע תחתיו אולי דם מאכולת הוא אפשר דלא הוי ליה טלית אחרת וגנא בה, ולפי"ז חילוק הגמ' דבבגד שמציע תחתיו לית לן בה, אלא בבגד עליון עי"ש וא"כ לא היה לו לרבנו להביא כי אם דין בגד העליון ופשוט.

ולא ילבש לא מלבוש מלכים וכו' שהכל מסתכלין בהם. כנראה למד כן רבנו מהא דאמרו בשבת קמ"ה ב' מפני מה תלמידי חכמים שבבבל מצוינים אם מפני שאינם בני

תורה או כדרבי יוחנן משום שאינם במקומן הרי דבגדים מצוינים אינם לפי מדתן של ת"ח, ובקשו טעמים ע"ז.

ולא יהיה בשרו נראה מתחת מדיו כמו בגדי הפשתן הקלים ביותר. כבר הראו מקור הדברים ביומא ל"ה כר' אלעזר בן חרסום שעשתה לו אמו כתונת משתי רבוא, ולא הניחוהו אחיו הכהנים ללובשה משום שנראה כערום כחמרא במזגא עי"ש ולפי"ז למד רבנו כן מבגדי כהונה ולהכי העתיק ג"כ שלא יהיו בגדיו סחובין על הארץ אלא עד עקיביו ובית יד שלו עד ראשי אצבעותיו כמו בבגדי כהונה, אבל אפשר ג"כ והוא פשוט יותר דמקור רבנו כמ"ש הכ"מ מהא דב"ב נ"ז שלא יהא בשרו נראה מתחת למדיו, ופירש לה רבנו לענין קלות הבגדים ומ"ש עד עקבו ובית יד שלו למד מהא דאמרו במדרש שמואל והובא בילקוט שמואל שמואל ב' פ"ו רמז קמ"ג דאמרה לו מיכל בת שאול של בית אבא נאה ממך חלילה שנראה מימיהם פיסת יד ופיסת רגל ועקב מגולין ועי' סדר משנה האריך בכל זה טובא, ועי' בירושלמי פ"ה דביצה ה"ב ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש תריהון אמרין אנן לא זכינן לאוריתא אלא בגין דחמינן אצבעתי דרבי מן גולגיקין דידיה.

ולא ינעל מנעלים מטולאים טלאי על גבי טלאי בימות החמה אבל בימות הגשמים מותר אם היה עני. עי' לח"מ שהקשה דלמה לא הביא רבנו יתר החילוקים שאמרו בגמ' שם לא אמרן אלא בפנתא אבל בגולדא לית לן בה, ובפנתא לא אמרן אלא באורחא אבל בביתא לית לן בה, וכן עמד ע"ז הגרי"ד בגליון שם והמעיין בדקדוקי סופרים יראה כי בכמה כת"י ליתא כלל להנך חילוקים בגמ' זולת של ימות החמה וימות הגשמים שהובא בס' בית נתן וכן הוא בס' האגודה וכן העתיק שם בשם הרא"ש דפוס ווניצא והוסיפו אח"כ בנוסח הרא"ש וגם מרן הגר"א ז"ל חילק שם חילוק דאורחא וביתא וזה היה נוסח רבנו בגמ' ופשוט, אמנם מה שהוסיף רבנו וכתב אבל בימות הגשמים מותר אם היה עני לא ידענא מנ"ל הא דבעי דוקא עני לכך, והרי לפירש"י ז"ל הטעם בימות הגשמים משום שהטיט מכסה ואינו ניכר ומה לי עני מה לי עשיר, ולא ראיתי מי שעמד בזה ואפשר שיצא לו לרבנו זה מהא דפריך בשבת קי"ד א' שם על אמרם גנאי הוא לת"ח שיצא במנעלים מטולאים והא ר' אחא ב"ר חנינא נפיק ומשני בטלאי ע"ג טלאי, ולמה לא משני בימות הגשמים דאז רשאי לצאת, ועל כרחך דלא הותר גם אז אלא לעני וידעו שר"א לא היה עני, ולהכי הוכרחו לחדש בטלאי ע"ג טלאי, ודע דבכת"י אברבנאל נוסח אחר בדברי רבנו ולא ילבש בבגדים מטולאים טלאי ע"ג טלאי וצ"ב וכנראה הוא ט"ס.

ולא יצא מבושם לשוק ולא בבגדים מבושמין ולא ישים בושם בשערו אבל אם משח בשרו בבושם כדי להעביר את הזוהמא מותר. עי' כ"מ ולח"מ שהקשו בדברי רבנו

ויישבו בכמה אנפי והוא דחוק טובא ועי' סדר משנה האריך מאד, והברור בדברי רבנו, דהדבר תלוי אם נתכוין לבשם עצמו להריח אז אסור לצאת ואפילו בגופו וכמו דמוכח מהא דאם ת"ח הוא טחו בראש השמש או בכותל, והרי זה בגופו הוא ולמה אסור ועל כרחך כיון דהשמן הזה להריח בא מדמברך עליו וכמ"ש התוס' שם ד"ה שמן והדס על כן אסור אף שהוא בגופו אבל אם עשה כן כדי להעביר הזיעה מותר וכן דייק רבנו בדבריו ולא יצא מבושם לשוק היינו אפילו גופו כיון שעשה כן להריח ומה שלא הזכיר רבנו דדוקא במקום שחשודים וכו' כמ"ש שם בגמרא עי' לח"מ ועי' סדר משנה האריך, והפשיט דהלא רבנו מסיק וכתב להדיא כל אלו מפני החשד, וקאי על מבושם, ועל יציאה יחידי ובתרוויהו היכא דליכא חשדא מותר, (ומה שעמדו לתמוה דהא קי"ל דלא נחשדו ישראל על הזכור ועי' בדברי רבנו בפכ"ב מהל' איסורי ביאה, אין קושיא כלל, דבמקום שחשודין דקאמר בגמ' לא בעינן כלל שישראל יהיו חשודין אלא דהיכא דיש חשודין והם הולכים מבושמים גנאי הוא לת"ח לעשות כן ולא רציתי להאריך עוד).

הלכה י

תלמידי חכם מכלכל דבריו במשפט אוכל ושותה וזן את אנשי ביתו כפי ממונו והצלחתו. חולין פ"ד ב' מאי דכתיב יכלכל דבריו במשפט לעולם יאכל אדם וכו' וכן פי' רבנו אמרם בעירובין נ"ד א"ל רב לרב המנונא בני אם יש לך היטב לך ועי' כתובות ס"ד ב' אבל במכובד הכל לפי כבודו.

ולא יטריח על עצמו יותר מדאי. עי' פסחים קי"ד אכול בצל ושב בצל ולא תיכול אווזין ותרנגולין ויהא לבך רודף עליך וכו' ועי' תנא דבי אליהו רבה פ"ג ת"ח שמרבה בעסק התורה ואינו מתפרנס הרבה סימן יפה לו, ור"ל שאינו מטריח על עצמו יותר מדאי.

הלכה יא

דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחלה ואח"כ יקנה בית דירה ואח"כ ישא אשה, שנא' וכו'. עי' במדרש רבה בראשית פכ"א אמר רב הונא הרי שקנה שדה וקנה כרם קרוי איש וקרוי אדם ואמר מי האיש אשר בנה וכו' ודברי רבנו מופלאים שהם נגד הכתובים ונגד דרשת רז"ל עליהם וכל מה שנאמר בזה אינו אלא דרך חידוד והפשוט דרבנו לא כוון כלל שנטיעת הכרם היא הפרנסה הקבועה וללמוד מזה שפרנסה קבועה קודמת לבית, דהרי זה באמת אינו צריך לימוד, דמאין יקח לו לבנות בית אם לא יהיה לו פרנסה לזה, אלא שעיקר הלימוד דקניית בית קודם לנשואין ומובן ממילא שצריך לקבוע לו פרנסה תחלה, והרואה בתוספתא פ"ז דסוטה הי"ג הרי זה לשונה למדה תורה דרך ארץ, נתמנתה לאדם פרנסה יקח לו בית חזר נתמנתה לו יקח לו שדה הרי

להדיא דבעי שנתמנתה לו פרנסה ואח"כ יקנה בית ושדה ועי' חולין פ"ד דימכור שדה ויקנה עתודים וכל זה משום פרנסה, וקיחת אשה לבסוף, והדברים מתאימים עם דברי מרן הכ"מ עי' עליהם, (ואי לאו דמסתפינא הו"א דהא דדרשינן שם בגמ' ובספרי, אשר בנה אין לי אלא אשר בנה לקח וירש ונתן לו במתנה מנין ת"ל מי האיש ועי' פרש"י ז"ל מה שנדחק בדרשות ואפשר דאם נטיעת כרם הוא הפרנסה, א"כ יליף מהא דהקדים בנה בית לנטיעת כרם, והרי פרנסה קודמת לבנין הבית ויליף מזה ירש וניתן לו במתנה שזה בודאי אפשר שיהיה לו בית קודם נטיעת הכרם, ואח"כ דריש כן גם בנטיעת כרם דה"ה ירש וניתן לו במתנה מרבויא דומי האיש, ובאמת בדרשתם ז"ל על הכתוב נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו, הקדימו שמה נקי יהיה זה כרמו לביתו זה ביתו, ומזה מוכח כמ"ש לעיל דבזה אין נפק"מ).

או יתפרנס מן הצדקה. עי' ביצה ל"ב שלשה אין חייהן חיים המצפה לשלחן אחרים.

וכן הוא אומר בקללות אשה תארש וכו'. כלומר יהיו מעשיך הפוכין, עי' בפסקתא זוטרתא אשה תארס ובית תבנה וכו' לפי שדרך בני אדם לבנות בית וכו' ואח"כ ליקח אשה כמ"ש בפרשת שופטים ובקללות יהיה הכל להם להיפך והם דברי רבנו.

הלכה יב

ולא ימכור שדה ויקנה בית. כבר ציינו המחברים להא דאמרו בתורת כהנים בהר בפסוק וכי ימוך אחיך מניין שאין אדם רשאי למכור שדהו וליקח לו כלים וליקח לו בית אלא א"כ העני ת"ל וכי ימוך ועי' קדושין כ' וערכין ל' לסוף מוכר וכו' ועי' כתובות ע"ט ארעא ובתי ארעא.

ולא בית ויקנה מטלטלין. דייק לכתוב מטלטלין עי' חולין פ"ד שהבאנו לעיל לעולם ימכור אדם שדה ויקנה עתודים.

כללו של דבר וכו' ולהחליף הכלה בקיים. עי' כתובות שם.

ולא תהיה כוונתו ליהנות מעט לפי שעה, או ליהנות מעט ויפסיד הרבה. בכת"י אברבנאל ולא להתנאות ויפסיד הרבה, וזהו אמרם בחולין שם ובב"מ הרוצה לאבד וכו' ישתמש בכלי פשתן או בכלי זכוכית וכו'.

הלכה יג

משאו ומתנו של תלמיד חכם באמת ובאמונה. עי' כ"מ ציין ליומא פ"ו ועי' שבת קי"ט ב' וק"כ בשביל שפסקו ממנה אנשי אמנה וכו' כאן בדברי תורה כאן במשא ומתן ועי' נדה ע' ב' וישא ויתן באמונה, ועי' תמיד כ"ח דדריש ע"ז קרא דעיני בנאמני ארץ לשבת עמדי עי"ש ובשאילתות שאילתא ל"ו ודייק רבנו לכתוב באמת ובאמונה ע"פ הדברים

האמורים במס' דרך ארץ זוטא פ"ז ת"ח רודף לאור האמת אבל לא אחר השקר אחר האמונה ולא אחר הגזל.

אומר על לאו ועל הן הן. כונתו להא דמס' דרך ארץ זוטא פ"ה לפי נוסח שהובא בבה"ג כת"י רומי מיעוט הן הן לאו לאו ועי' שבועות ל"ו.

מדקדק על עצמו בחשבון. עי' שבת ק"כ א' חשבון מאי עבידתיה וכו' הכא בירא שמים עסקינן ועי' במס' ד"א זוטא פ"ב חשבון יפה ופרק טוב יש הבטחה ויש אמת ובנוסח מרן הגר"א ז"ל הבטחתך תהיה אמיתית.

ונותן ומוותר לאחרים כשיקח מהם. עי' ב"ב ט"ז ומגילה כ"ח ותרן בממוני הייתי.

ואינו נעשה לא ערב ולא קבלן. עי' יבמות ק"ט ב' ויתרחק משלשה דברים מן הערבון וכו'.

מחייב עצמו בדברי מקח וממכר במקום שלא חייבה אותו תורה. הנה לפי נוסח הכ"מ אינו מחייב עצמו וכו' במקום שלא חייבה אותו תורה, יהיו הדברים נובעים ממה שהבאנו לעיל ממס' דרך ארץ זוטא חשבון יפה וכו' הבטחתך תהיה אמיתית ועי"ש עוד נוסחא חשבון יפה ופרע טוב והוא מתאים מאד לדברי רבנו ועי"ש במבאר ובנוסח שהביא הר"ח שם עי"ש היטב אבל הנוסח לפנינו מחייב עצמו וכן הוא בדפוס קונשטנדינא רס"ט ומקורו בסוף פרק האומנין, דינא הכי אין למען תלך בדרך טובים וכו' אלא שאינו מובן סוף דברי רבנו במ"ש כדי שיעמוד בדבורו ולא ישנהו.

ונראה דכוונת רבנו למ"ש בפ"ז מהל' מכירה דהנושא ונותן בדברים צריך לעמוד בדבורו ועי' בפ"א שם דעל פי דין אין המקח נגמר בדברים עי"ש וזה מחייב עצמו במקח וממכר במקום שלא חייבה אותו תורה כדי שיעמוד בדבורו ולא ישנהו ועי' בשאלתות שאילתא ל"ו בפרשת ויחי ואע"ג דאי בעי למיהדר מצי הדר דבורא בעלמא הוא דאמר ליה אפ"ה לא מתבעי לו למיהדר מדיבוריה אלא מיבעי לו למיקם בהימנותא ועליה אתמר הדין קריא עיני בנאמני ארץ וכו'.

ולא ייצר לאדם לעולם בחייו. עי' מכלתא בדרשא דכל אלמנה ויתום לא תענון וס"ל לר' ישמעאל דמקרא דלא תענון יליף לכל אדם ולר' עקיבא לא בעי קרא לכל אדם וכן ס"ל שם לר' שמעון ולרבי אלעזר דאף ענוי מועט בכל אדם כיון שהוא מיצר לו הרי זה בכלל זה, עי"ש ובסוף פרק הזהב גדרי וחומר האונאה כך מקובלני מבית אבי אבא וכו'.

ואדם שעושה כל המעשים האלו וכיוצא בהן עליו הכתוב אומר ויאמר וכו' אשר בך אתפאר. הוא ביומא פ"ו א'.

פרק ו

הלכה א

דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו וכו' נוהג כאנשי מדינתו וכו'. עי' במס' דרך ארץ רבה סוף פ"ז כללו של דבר אל ישנה אדם דעתו מדעת חביריו, ובני אדם וכן אמרו כתובות י"ז לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות וכבר רמז לזה המגדל עוז ועי' במדרש רבה בראשית פמ"ח אזלת לקרתא הלך בנימוסה.

לפיכך צריך האדם להתחבר לצדיקים וכו' ויתרחק מן הרשעים וכו'. זהו אמרם הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע, ועי' ברבנו יונה ז"ל שם הביא מאבות דר"נ כל המדבק לרשעים אע"פ שאינו עושה כמעשיהם נוטל שכר כיוצא בהם והמדבק לצדיקים אע"פ שאינו עושה כמעשיהם נוטל שכר כיוצא בהם ועי' פרקי דר"א פכ"ה כל מי שהולך עם הצדיקים לוקח מדרכיהם ומעשיהם הטובים, ורועה כסילים ירוע למה הוא דומה לאדם שנכנס לבית הבורסקי אע"פ שלא נתן ולא לקח כלום מ"מ ריח רע קולט והוציא עמו וכו' ועי' ילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד בשם ילמדנו ומדרש משלי פי"ג ומבואר שם דרשת רבנו הוא ששלמה אמר הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע.

וכן אם היה במדינה וכו'. עי' תנא דבי אליהו רבה פי"ח ועי' בראשית רבה סוף פרשה נ"ה בחנניה מישאל ועזריה שנו את מקומם והלכו להם אצל יהושע בן יהוצדק ללמוד ממנו תורה.

הלכה ב

אלא כך אמרו חכמים בפירוש מצוה זו הדבק בחכמים ותלמידיהם. לשון הספרי פרשת עקב והביאו רבנו בעצמו בספר המצוות מ"ו.

לפיכך צריך שישתדל שישא בת תלמיד חכם. עי' כ"מ ושם אינו אלא להשיא בתו לת"ח ושיעשה פרקמטיא לת"ח, אמנם מבואר בפסחים מ"ט לעולם ימכור אדם וכו' וישא בת ת"ח וישיא בתו לת"ח.

ולאכול ולשתות עם תלמיד חכם. זהו אמרם סוף ברכות כל הנהנה מסעודה שת"ח שרוי בתוכה כאלו נהנה מזיו השכינה ויליף לה מקרא.

וכן צוו חכמים והוי מתאבק וכו'. פ"ק דאבות.

הלכה ג

לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממון עצמו ורוצה בכבוד עצמו. משניות בפ"ב דאבות ובאבות דר"נ פט"ו מלמד שכשם שרואה את כבודו וכו'

וכשם שאין אדם רוצה שיצא שם רע על כבודו, כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על כבודו של חבירו ושם בפט"ז בממונו של חבירו עי"ש.

והמתכבד בקלון חבירו אין לו חלק לעולם הבא. כבר הראו המחברים מקורו לירושלמי פ"ג דחגיגה ובבראשית רבה פ"א ועוד בכמה מקומות.

הלכה ד

אהבת הגר וכו' שתי מצת עשה אחת מפני שהוא בכלל ריעים וכו' והתורה אמרה ואהבתם את הגר. והוא הפסוק בעקב, ובאמת בקדושים פי"ט כתיב ג"כ ואהבת לו כמוך ולמה לא מנה מקרא זה דקדים למצות עשה, ועי' מהרש"ל ז"ל בבאוריו לסמ"ג מצוה י' שתפס באמת דהמצות עשה היא ואהבת לו כמוך וצ"ב ועי' לרבנו בספר המצוות מצוה ר"ז שכתב ואע"פ שהוא נכנס בזה עם ישראל באמרו ואהבת לרעך כמוך שזה הגר גר צדק, אבל מפני שנכנס בתורתנו הוסיף האל אהבה וייחד לו מצוה נוספת כמו שעשה באזהרה באונאתו וכו' והתבאר מלשון הגמ' ב"מ נ"ט שחייבין וכו' כן ג"כ אנו חייבין באהבתו משום ואהבת לרעך ומשום ואהבתם את הגר וזה מבואר אין ספק בו ואיני יודע אדם ממי שמנה המצות שסכל זה ע"כ.

צוה על אהבת גר כמו שצוה על אהבת עצמו שנאמר וכו' הקב"ה עצמו אוהב גרים. בדפוס ווינציא ישן וקונשטנדינא רס"ט כמו שצוה על אהבת שמו הקב"ה אוהב גרים, ובספר המצוות לרבנו שם וברוב המדרשות בארו שהאל צונו על הגר כמו שצונו על עצמו, אמר ואהבת את ה' אלקיך ואמר ואהבתם את הגר.

הלכה ה

כל השונא אחד מישראל בלבו עובר בלא תעשה וכו' ואין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה, ולא הזהירה תורה אלא על שנאה שבלב וכו'. עי' כ"מ וכן הוא באמת לשון רבנו בספר המצוות ל"ת ש"ב, ולשון ספרי לא אמרתי אלא שנאה שהיא בלב, אמנם כשהראה לו השנאה והודיעו שהוא שונא אותו אינו עובר ע"ז הלאו אבל הוא עובר על לא תקום ולא תטור וכו' והוא מבואר ג"כ בערכין ט"ז הביאו בהגהות מיימוני כאן, ועי' שאלתות שאילתא כ"ז ז"ל יכול לא יכנו וכו' ת"ל בלבבך בשנאת הלב הכתוב מדבר למימרא דשנאה בעלמא קאסר רחמנא ואע"ג דלא עביד מידעם, מבואר לכאורה מזה דכ"ש בעושה מעשה דעובר על לאו דלא תשנא, אלא דגזירת הכתוב הוא דלא בעינן דוקא שיכנו ויסטרנו אלא אע"ג דלא עביד מידעם עובר, וכנראה חולק הוא על רבנו וכבר עמד בזה מו"ר בהעמק שאלה וכתב דתלי בגרסאות שונות, ולפי"ז שפיר הביא רבנו בספר המצוות דרשת הספרי דשם מבואר דאינו עובר כי אם על שנאה שבלב משא"כ בגמ'

דילן אפשר לומר כשיטת השאלתות אבל לא אדע הכרח בהשאלתות לעשות פלוגתא בדבר שכל הראשונים מודים בו דרק בשנאה שבלב איכא איסורא וכמבואר בספרי אמנם במ"ש רבינו דכשהראה לו השנאה אינו עובר ע"ז הלאו, יש לעיין דהא אמרו בסוטה ג' כלפי שאמרה תורה לא תשנא את אחיך בלבבך יכול כגון זו, ולכאורה אם מקנא לה הרי ליתא שוב ללאו דלא תשנא, וצ"ל דעכ"פ קודם שקינא לה איכא שנאה בלב, וצ"ב.

כן יש לעיין במ"ש רבינו שאין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה, ואי נימא דהיכא דגילה שהוא שונא לו שוב ליכא ללאו, וכך בשונאו בלבו לחוד, א"כ אפילו למאן דס"ל לאו שאין בו מעשה לוקין עליו אין כאן מלקות, שהרי א"א להתרות על שנאה שבלב, ואם גילה שהוא שונאו הרי שוב ליתא ללאו ואין הדברים מחוורים אצלי, והנה רבנו לא ביאר כאן שאם רואה בו דבר עבירה מותר לשנאותו וגם מצוה לשנאותו אחר שהוכיחו ולא שמע, אמנם ביארו רבנו בסוף הל' רוצח ושם מבואר דרשאי לשנאותו גם בלב, ועי' בסמ"ק סי' נ"ז שכתב שלא לשנא את חבירו דכתיב לא תשנא את אחיך בלבבך ואינו בכלל ואהבת שמזהיר אותנו על אותו שמותר לשנאותו כגון אם עבר עבירה אפ"ה אסור לשנאותו בלבו להראות לו פנים יפות אלא יראה לו שנאתו ועי' בחינוך מצוה רל"ח מבואר ג"כ להדיא ההיפך, וכבר כתבתי בזה בגליון הסמ"ק בארוכה אכמ"ל, ועי' להרב מו"ה רבי מאיר לובלין ז"ל בתשובותיו סי' י"ג מה שרצה להוכיח מדעת רש"י ז"ל דגם ברואה דבר עבירה בחבירו אסור לשנאותו בלב עיין שם היטב ולא הזכיר לא דברי הסמ"ק והחינוך, ולא דברי רבנו בסוף הל' רוצח שהבאנו והדברים מבוארים.

הלכה ו

כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק כמו שנאמר ברשעים ולא דבר אבשלום את אמנון וכו' אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו וכו'. מקורו בתנא דבי אליהו והובא בילקוט קדושים ולא תשנא את אחיך בלבבך אמר ר' אליעזר בן מתיא אם יש דבר בינך לבינו אמרהו לו ואל תהי חוטא בו לכך נאמר ולא תשא עליו חטא, עי"ש ועיין היטב בסוגיא דערכין ט"ז ובמהרש"א שם ועי' מ"ש לקמן.

והנה לכאורה באבשלום ואמנון שהביא רבנו, הרי בודאי היה אבשלום רשאי לשנא את אמנון בלבבו, שהרי עכ"פ ראה בו דבר עבירה שמצוה לשנאותו ורבנו הרי לא ס"ל כהסמ"ק שהבאנו לעיל, אבל הפשוט דרק אחר תוכחה מצוה לשנאותו וכמבואר שם בדברי רבנו, וכאן לא דבר עמדו מאומה למרע ועד טוב, ועי' ביראים סי' ל"ט ובחדש סי' קצ"ה כתב ואם תבין כשתוכיחנו שחטא לשמים או נגדך בדבר שהוא ראוי להשנא, רשאי אתה לשנאותו אז ואינה שנאת לב, אלא שנאה הנראית לעינים כדתניא וכו'.

הלכה ז

הרואה חבירו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב. חלק להו רבנו בתרתי כנראה כוונתו במ"ש בדרך לא טובה להא דאמרו בברכות ל"א מכאן לרואה בחבירו דבר שאינו הגון שצריך להוכיחו ועי' תוס' שם דר"ל אע"ג דליכא איסורא דאוריתא ויליף לה מקרא דחנה אולם רבנו הרי כללו במצוה דהוכח תוכיח, וצ"ל כיון דכבר ילפינן מחנה שוב הרי איכא גלוי מלתא שגם זה בגדר הוכח תוכיח, ועי' בערכין ט"ז ב' מדרשא דהוכח תוכיח ברואה בחבירו רק דבר מגונה עי"ש ואפשר עוד לומר דכוונת רבנו באמרו דרך לא טובה לדעות נפסדות עי' פ"ז מהל' תשובה ה"ג וכבר עמדו על זה ויש לעיין עוד.

המוכיח את חבירו וכו' צריך להוכיחו בינו לבין עצמו. זהו דרשתם ז"ל בערכין ט"ז יכול אפילו פניו משתנים ככרום ועי' פרש"י ז"ל, וכן הביא רבנו לקמן בה"ח, ועי' ביראים סי' ל"ט ובחדש סי' קצ"ה והוא דלא כמו שפי' הרב בעל קרבן אהרן דהכונה דאם ראה שפניו משתנים ונתבייש שוב א"צ להוכיחו ואפשר עוד דרבנו מפרש הא דרבי אליעזר בן מתיא שהבאנו לעיל דר"ל אם יש לך דבר אזי בינך לבינו אומרהו ר"ל רק בינו לבין עצמו ואל תהא חוטא בו.

וידבר לו בנחת ובלשון רכה וכו'. עי' ביראים סי' ל"ז ובחדש סי' רכ"ג כתב ועל המוכיח להוכיח בנעימות ובנחת כדי שיתקבלו דבריו כדאמרינן בשבת ל"ד א' וכן הוא בגיטין ו' עשרתם ערבתם הדליקו את הנר, ואמר רבה בר בר חנה צריך למימרינהו בניחותא כי היכי דלקבלו מיניה וכן העתיק גם הסמ"ג דבריו במצוה י"א.

אם קיבל ממנו מוטב ואם לאו יוכיחנו פעם שניה ושלישית. עי' ביראים שם דבתוכחה שניה ושלישית יכול להוכיחו ברבים דכיון דלא קיבל רשע הוא ואינו מוזהר שלא לביישו ועי' בדברי רבנו לקמן ה"ח המוכיח את חבירו תחילה ובמ"ש שם.

וכן תמיד חייב אדם להוכיחו עד שיכהו החוטא ויאמר לו איני שומע. וכבר תמה הסמ"ג על דברי רבנו שפסק כרב דעד הכאה, נגד שמואל ור' יוחנן והוא נגד כללא דהלכה כר"י נגד רב ושמואל ועי' תוס' ר"ה ל"ד ב' ד"ה לדידי ותירץ בכ"מ משום דר"י כבן עזאי ואין הלכה כמותו דהוא תלמיד נגד ר' אליעזר ור' יהושע בודאי תמוה כמ"ש הלח"מ דא"כ הו"ל למפסק כר' יהושע דעד קללה, אמנם גם תירוצו של הלח"מ תמוה ביותר לומר דלא דייקי קראי כוותיה ובשל"ה כתב דהיינו טעמא דרבנו משום דרב ושמואל תרווייהו בחדא שיטתא ופליגי על ר"י לכך אין הלכה כר"י, והוא פלא דהרי בכל מקום כך הוא.

וראה זה מצאתי למרן הגר"א ז"ל בסי' תר"ח סק"י כתב ג"כ כהשל"ה וסיים ע"ז ועי' רי"ף פכ"ב דשבת, ור"ל דגבי כבשים שסחטן בדף קמ"ה דפסק שם הרי"ף ז"ל דלית הלכתא כר' יוחנן משום דרב ושמואל בחדא שיטתא והו"ל ר"י יחיד ותמוה טובא דבשלמא שם ניחא שפיר דהא ס"ל לר"י דכבשים שסחטן למימיהן חייב חטאת ורב ושמואל תרויהו ס"ל דלמימיהן פטור אבל אסור, א"כ הו"ל יחיד לגביהו אבל כאן תמוה דהרי כשם דר"י הו"ל יחיד נגד רב ושמואל כן רב הו"ל יחיד נגד שמואל ור"י וראיתי להרב דמשק אליעזר שם וישב הדברים, מדפריך הגמ' שם על ר"י דס"ל דעד נזיפה דהא כתיב הכאה וקללה ולמה לא פריך גם על שמואל דס"ל עד קללה והא כתיב הכאה בקרא ועי' תוס' שם שהקשו כן וב' התירוצים דחוקים ואי גם נימא דקללה חמירא מהכאה הו"ל למפרך ארב והא כתיב קללה.

אשר על כן נראה לו לומר דרב ושמואל לא פליגי כלל בעצם הדין ותרויהו ס"ל דמצות תוכחה הוא עד הגבול היותר אחרון ולא כר' יוחנן דרק עד נזיפה. אלא דבהא פליגי דרב ס"ל דהכאה חמורה מקללה, ושמואל ס"ל דקללה חמורה ובאמת יש בכל אחד חומרה מיוחדה והראיה מדכתבה תורה מכה אביו ומקלל הרי דחד מחבריה לא אתי וא"כ הרי רב ושמואל בחדא שיטה לגבי ר"י דצריך להוכיח עד המדה האחרונה וזהו דלא כר"י ולהכי לא פסק רבנו כוותיה דר"י, ובנוגע למחלוקת דרב ושמואל איזו חמורה, פסק כרב ע"פ הכלל הידוע דהלכה כרב באיסורא.

ולא יכלתי לעמד על טיבם של הדברים מ"ש דרב ושמואל תרויהו ס"ל דמחויב להוכיח עד הגבול האחרון אלא דפליגי איזו מדה חמורה, אי קללה אי הכאה, והוא תמוה דהא מתחילה קללו ליהונתן לבשתך ולבשת וכו' ואע"פ כן הרי כתיב אחריו ויען יהונתן וכו' למה יומת מה עשה עד ויטל עליו שאול את החנית להכותו, ושוב לא הוכיחו ואי נימא דשמואל ס"ל דקללה חמורה א"כ לא היה מחויב להוכיח עוד.

וראיתי בתשובות שער אפרים סי' ס"ה האריך טובא ולמדתי ממנו, שרוצה לומר דאף שהו"ל לפסוק כר' יוחנן דעד נזיפה היינו דוקא בבן לאביו שלא יוכיח לאביו יותר מכדי נזיפה והיינו כמו יהונתן שהוכיח לשאול משא"כ באדם אחר יש לפסוק כרב דעד הכאה והוא מוקשה כמו שדחה בעצמו וסוף דבריו כיון דחזינן בגמ' דמשום חביבותא יתירתא דהו"ל ליהונתן בדוד מסר נפשיה טפי והוא עד הכאה, וא"כ בדברים שבין אדם למקום דאין לך חביבות יתירה מאהבת ה' לכן פסק רבנו דצריך להוכיח עד הכאה עי"ש.

ולולא דמסתפינא היה נראה לי באופן פשוט. דלא שייך הכא כללא דרב ור' יוחנן הלכה כר"י. דהרי ברור דגם לר"י וכן לשמואל אם מוכיח יותר משיעור נזיפה וקללה,

מקיים מצות הוכח תוכיח, אלא דלדידהו אינו מחויב עוד להכניס עצמו בזה, אבל מצות עשה של תוכחה ישנה גם ביותר משיעור זה. והרי חזינן דיהונתן משום חביבותיה דדוד הכניס עצמו להוכיח את אביו עד הכאה, ואי נימא דיותר משיעור נזיפה וקללה אין עוד מצות תוכחה א"כ לא היה יהונתן רשאי לומר לאביו דבר וכן לרבו, דרק למצות תוכחה את רבו וג"כ בדרך כבוד כמ"ש רבנו בפ"ה מהל' תלמוד תורה וכן בהל' ממרים וא"כ הרי כולהו מודו דאיכא מצות עשה של תוכחה עד הכאה, אלא שאינו מחויב להכניס עצמו עד לכך, ולרב אינו יוצא במצות עשה של תוכחה עד הכאה, והרי הממרה מצות עשה זו שלא מצינו שחזר הקב"ה מטובה חוץ מזו כדאמרינן בשבת להכי פסק כרב ועי' הגהות מיימוני כאן שהביא ממדרש תנחומא תזריע דהחיוב הוא עד הכאה, וכן הוא בזוהר הקדוש פרשת נח ועד כמה יזהר ליה עד דימחי ליה הא אקמוה חברייא וכ"כ במדרש רבה איכה על הפסוק ולא זכר הדום רגליו וזהו יסוד דברי רבינו ונכון.

והנה ראיתי בסמ"ק סי' קי"ב שכתב ואפילו מאה פעמים צריך להוכיחו ואם נזף בו אסור להוכיחו מכאן ואילך שנאמר אל תוכח לץ והוא מגמ' דיבמות ס"ה ב' כשם שמצוה וכו' כן מצוה על אדם שלא לאמר דבר שאינו נשמע. ר' אבא אומר חובה שנא' אל תוכח וכו' והוא נגד דברינו שכתבנו דלכו"ע עד הכאה רשאי להוכיח והוא בכלל מצות תוכחה, אבל הדברים נפלאים מאד דלפי"ז איך אמרו בערכין דמשום חביבותיה דדוד מסר נפשיה, והרי איסור יש בדבר אחר נזיפה לכו"ע ומכ"ש אצל אביו.

והברור אצלי דהסמ"ק קאי התם אדלעיל מיניה שהרי כתב הרואה חבירו עובר על דבר תורה וכו' וספק אם יקבל תוכחתו אם לאו אפ"ה חייב להוכיחו וכו' אך אם ברור לו שלא יקבל תוכחתו וכו' ואם החוטא מזיד וברור למוכיח שלא יקבל וכו' אך הוא עובר על מצות הוכח תוכיח (כמ"ש כל הראשונים שהבאנו) עד שינזוף בו החוטא ואפילו מאה פעמים צריך להוכיחו ואם נזף בו אסור להוכיחו מכאן ואילך, ובזה שפיר כיון דברור לו שלא יקבל וגם נזף בו אסור להוכיח משא"כ היכא דאינו ברור לו אז אין איסור להוכיח גם אחר נזיפה, ועדיין הוא בכלל תוכחה.

ומצאתי להריטב"א ז"ל בשיטתו ליבמות וז"ל כך מצוה שלא לאמר וכו' פירוש לרבו אבל לחבירו עד הכאה והא דאמרינן בשבת אפ"ה לוכחינהו התם בשלא הוכיחם כלל אלא שמכיר בהם שלא ישמעו כי אולי ישמעו, ועוד דכדי שלא יהיה להם פתחון פה, אבל אחר שהוכיחם פעם אחת ולא שמעו ומכיר בהם שלא ישמעו עוד מצוה שלא לומר להם כלום עכ"ל הרי להדיא דדוקא שמכיר בהם שלא ישמעו והוא להדיא כדברינו שכתבנו בדעת הסמ"ק וכדברינו לעיל דיש מצות תוכחה גם אחר נזיפה ועי' בנמוקי יוסף

ביבמות שם כתב באופנים אחרים לחלק בין יחיד לרבים דביחיד מחויב עד הכאה ועוד דהתם שהיה מכיר בהם שלא ישמעו ומשום דאולי ישמעו או שלא יהיה להם פתחון פה היה חייב להוכיחם לפחות פעם אחת עי"ש והוא ג"כ כנ"ל, ולפי"ז דברינו קיימין וברורים. ובתוך כך מצאנו לשני גדולי הראשונים דס"ל ג"כ כרבנו דעד הכאה יש מצות תוכחה, **וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפס בעון אלו כיון שאפשר לו למחות בהם**. האריך רבנו בדבריו וכיון להא דאמרו בשבועות ל"ט דהאי וכשלו איש באחיו בעון אחיו ביש בידו למחות, ובאינו יכול למחות אם יש עליו מ"מ מצות עשה דהוכח תוכיח אלא שאינו נתפס, בזה איכא פלוגתא דרבותא דשיטת הסמ"ק במצוה י"א דאין כאן שום מצות עשה ואדרבה בשוגגין נתנו לנו חז"ל עצה טובה מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין ובמזידין חובה לשתוק וכן ביראים הישן אבל ביראים החדש מבואר להדיא, וה"מ בשוגגין אבל מזידין אע"פ שאתה ערבה ענשו שחטא בהתראה אין בכך כלום וכו' וכאשר פירשתי למעלה שחייב להוכיחו אפילו אינו מקבלו וכו'. וכן הביא בהגהות מיימוני בשם היראים ובתנא דבי אליהו רבה פי"ח איתא הוכח תוכיח את עמיתך לעמיתך שהוא אוהבך ושהוא עמך בתורה ובמצות אתה חייב להוכיח אותו, אבל לרשע שהוא שונאך אין אתה חייב להוכיח אותו.

הלכה ח

המוכיח את חבירו תחלה לא ידבר לו קשות עד שיכלימו שנאמר ולא תשא עליו חטא וכו'. הנה מבואר מדברי רבנו דרק תחלה אסור להכלימו ומשמע דשניה ושלישית מותר להכלימו וכמו שהבאנו לעיל בשם היראים, ועי' לח"מ מה שהקשה בדברי רבנו. והנראה ברור למעיין דמקור דברי רבנו וביאורם כך הוא, דהרי בסוגיא דערכין מבואר הוכיחו ולא קיבל ממנו מנין שיחזיר ויוכיחנו ת"ל תוכיח מ"מ יכול אפילו פניו משתנים ת"ל לא תשא עליו חטא, הרי דאפילו בפעם שניה ושלישית לא יכלימנו ברבים כמ"ש רש"י ז"ל ורבינו גרשום מאור הגולה דעל ברבים קאי וקשה דהרי מצינו בנביאים שהיו מחרפין ומבזין כמ"ש רבינו לקמן והרי להדיא אמר בסוף נחמיה ואריב עמם ואקללם ואכה מהם אנשים ואמרטם וצ"ל דהתם הרי היה בדברי שמים מותר להכלים גם ברבים אם לא חזר בו בסתר, והא דילפינן דלא תשא עליו חטא דאסור להכלימו ברבים אפילו בפעם שניה ושלישית זהו דוקא בדברים שבין אדם לחבירו דאז אין מכלימין אותו ברבים לעולם וגם בינו לבין עצמו ידבר עמדו בתחלה בנחת ובלשון רכה, ואם לא קבל אז מותר לדבר עמדו קשות בינו לבין עצמו אבל לא ברבים. ועי' בתשובות שער אפרים סי' ס"ה.

לפיכך צריך אדם להזהר שלא לבייש חבירו ברבים בין קטן בין גדול. עי' ב"ק פ"ו שיש לקטן בשת דמכלמו ליה ומכלם וכבר העירו בזה. ומ"ש רבינו **ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו**. שם בב"מ נ"ט דזקיף ליה זקיפא בדיותקיה וכו' ועוד בכמה מקומות.

הלכה ט

מי שחטא עליו חבירו ולא רצה להוכיחו ולא לדבר לו כלום וכו' ומחל לו בלבו ולא שטמו ולא הוכיחו הרי זה מדת חסידות. כנראה מקור הדברים במגלה כ"ח שרא לכל מאן דצערן. אבל צ"ע קצת מיומא כ"ג א' דאמר שם בצערא דגופא לעולם דנקיט ליה בליביה והא דאמר רבא כל המעביר על מדותיו וכו' דמפייסי ליה ומפייס עי"ש וקאמר דכל תלמיד חכם שאינו עושה כן אינו ת"ח. ואולי משום זה הוסיף רבנו וכתב מפני שהיה החוטא הדיוט ביותר או שהיתה דעתו משובשת דבכי האי גונא דוקא הוי מדת חסידות וכמו שעשה רב ביומא פ"ז דאזיל לפייסא להההוא טבחא שחטא נגד רב עי"ש וכן אמרו בר' זירא שם דכי הו"ל מלתא בהדי אינש הוי חליף ותני לקמיה וממציא ליה כי היכי דניתיה וניפוק ליה מדעתיה.

הלכה י

חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות מפני שנפשן שפלה למאד וכו'. במכלתא משפטים פי"ח אין לי אלא אלמנה ויתום שאר כל אדם מנין ת"ל לא תענון דברי ר' ישמעאל ר' עקיבא אומר אלמנה ויתום שדרכם לענות בהם דבר הכתוב. ואפלגי קמאי בביאור המכלתא אית מאן דסברי דר"ע לא פליג על ר"י אלא משמעות דורשין איכא ביניהו וכן הוא שיטת רש"י ז"ל בביאורו על התורה וכן הוא דעת הרא"מ ביראים סי' נ"ד ובחדש סי' קפ"ב שכתב לא יענה אותם לא באונאת דברים ולא בדברים רעים ודבר זה אפילו בכל ישראל אסור ולא הוצרך הכתוב להזהיר עליהן אלא לעבור עליהן בב' לאוין.

אבל מדבריו כאן ובספר המצוות ל"ת רנ"ו משמע דס"ל דר' עקיבא פליג על ר' ישמעאל ובאלמנה ויתום שדרכם לענות או כמ"ש מפני שנפשן שפלה ורוחן נמוכה מאד, בהן דבר הכתוב ולא בשאר כל אדם, וכן משמע משיטת הרמב"ן ז"ל שמנה אלמנה ללאו בפני עצמו ויתום בפני עצמו, ומוכח דרק עליהו קאי ובסמ"ק כתב ואע"פ שפי' רש"י שה"ה לכל אדם אלא שדבר הכתוב בהוה לפי שהן תשושי כח ודבר מצוי לענותן, מ"מ אני אומר שתפס אלמנה ויתום מפני הברית הכרותה להם שכל זמן שהן צועקין על מעניהם הם נענין וכו', ואין הכרעה בדברים אלו איך דעתו בשאר כל אדם וכבר האריכו רבותינו האחרונים בזה אכמ"ל יותר.

אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו מוזהרין אנו עליהן שנאמר כל אלמנה. המהרש"ל ז"ל בבאוריו לסמ"ג כתב דהרבוי הוא מתיבת כל. ובאמת גבי חבלת בגד אלמנה דמרבינן ג"כ עשירה ושם לא כתיב כל אלמנה וכבר האריכו האחרונים לבקש מקור דברי רבנו אלה, והיה נראה מהא דדרשינן בספרי פרשת ראה י"ד פכ"ט והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך יכול בין חסרים בין שאינם חסרים ואל תתמה שהרי הוא אומר לא תחבול בגד אלמנה בין עניה בין עשירה ת"ל לעני ולגר מה עני חסר אף כלם חסרים. הרי להדיא דאי לאו מיעוטא הוי מרבינן גם אלמנה עשירה למצוות עשה. וכתב רבנו אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו, ע"פ מה שאמרו בספרי גבי לא תחבול בגד אלמנה אפילו מרתא בת ביתוס ועי' תנא דבי אליהו פכ"ט היתומים בזמנם והאלמנות בכל מקום. אולם עכשיו זכני השי"ת ומצאתי במכלתא דרשב"י שהוציא לאור הרה"ג ר' דוד צבי ז"ל פרופ' הופמן ושם עמ' 150 כתיב דבר אחר כל אלמנה אפילו אלמנתו של מלך ודברי רבנו מבוארים בספרי.

והיאך נוהגין עמהם לא ידבר אליהם אלא רכות וכו' ולא יכאיב גופם בעבודה ולבם בדברים קשים. ועי' בספר המצוות ל"ת רנ"ו וזאת האזהרה כוללת שלא יענה אותם לא במאמר ולא במעשה אבל ידבר עמם דברים רכים וטובים וכו' וזכיתי ומצאתי מקור הדברים במכלתא דרשב"י הנ"ל אם ענה תענה אחד המענה גופן במלאכה או לבן בדברים והוא מבואר.

ויחוס על ממונן יותר מממון עצמו. כבר ציינו מקורו להא דברכות י"ח ב' בעובדא דאבוה דשמואל עילאה ותתאה דידן ומצעי דיתמי עי"ש אולם צ"ע קצת מהא דכתובות ק' ב' בעובדא דרבינא דהוי בידיה חמרא דרבינא זוטא יתמא בר אחתיה דא"ל רב אשי זיל לא עדיף מדידך ויש לישב, ועי' ב"מ ע' בדיני זוזי דיתמי ועי' בחינוך האריך בפרטי הדין ודבריו צע"ג שם.

כל המקניטן או מכעיסן וכו', **וכ"ש המכה אותן או מקללן**. זהו דרשתם ז"ל שם אם ענה תענה אחד ענוי מרובה ואחד ענוי מועט.

ולאו זה אע"פ שאין לוקין עליו הרי ענשו מפורש בתורה וכו'. כבר תמהו רבותינו ז"ל ע"ז דלמה לא ילקה על לאו זה ועי' בחינוך שכתב לפי שאין הענוי דבר מסוים וכבר תמהו על דבריו אלה, וליכא למימר גם משום דהוי לאו שבכללות אלמנה ויתום דעכ"פ הו"ל ללקות אתרויהו יחד ועי' להרב מל"מ בפרשת דרכים ובסדר משנה עוד ועוד שהאריכו בזה טובא ועי' מנחת חינוך מ"ש בזה.

ולדידי הוא מלתא דתמיהא טובא מה שטרחו בזה, והדבר מפורש אצל רבנו בספר המצוות וזה לשונו ומי שיקצר בדבר מזה הנה עבר על לאו זה [וכבר] אמר יתעלה עונש

העובר על לאו זה והוא אמרו יתעלה וחרה אפי והרגתי אתכם הרי מפורש הטעם שאין לוקין עליו משום שגלתה תורה ענשו, וזהו כוונת רבנו גם הכא במ"ש הרי ענשו מפורש בתורה, ור"ל דלהכי לא לקי עלייהו, וזכיתי להשיג את הס' היקר קרית ספר להמבי"ט ז"ל ומצאתי שכתב ולאו זה אין לוקין עליו אף בדבר שיש בו מעשה מפני שהתורה פירשה עונש על לאו זה במה שאמר וחרה אפי וכו' הרי מבואר כדברינו.

בד"א בזמן שעינה אותם לצורך עצמו אבל עינה אותם הרב כדי ללמדן תורה או אומנות או להוליכם בדרך ישרה הרי זה מותר. לא נתבאר מקורו, וראיתי מציינים להא דאמרו במכות ח' יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו דאע"ג דגמיר הוי מצוה וכן אמרו שם בשוליא דנגרא היכא דחיותא הוא דלמדיה נמי מצוה אבל מקור דברי רבינו באמת הוא במכלתא דרשב"י שהבאתי לעיל וז"ל או יכול אפילו ללמדם תורה וללמדם אומנות ת"ל תענה והוא מאיר את העינים.

ואע"פ כן לא ינהיג בהם מנהג כל אדם אלא יעשה להם הפרש וינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד וכו'. זהו ע"פ מ"ש בריש ההלכה דרבנו ס"ל דדין זה מיוחד ליתומים ואלמנות ולא ס"ל כהיראים לעבור עליו בב' לאוין דלשיטת רבנו דאין לוקין על לאו זה א"א לומר כן, אלא דהוא דין מיוחד ליתומים ואלמנות וגם היכא דלא שייך אונאת דברים וממון, צריך לנהוג בהם ברחמים וכו' וקרא דמביא רבנו שנאמר כי ה' יריב ריבם, ראיתי בס' אור שמח שיצא זה עתה לאור, דכוונת רבנו לפסוק הנאמר במשלי כ"ג ובשדה יתומים אל תבא כי גואלם חזק הוא יריב ריבם אתך והוא ישר.

אחד יתום מאב ואחד יתום מאם. שמעתי בשם חכם, וכעת מצאתיו בספר מהא דב"מ ע' גבי ההוא דודא דבני מר עוקבא דהוי בי מר שמואל דשקיל אגרא ושקיל פחתא עי"ש והנה עוקבא עצמו היה חי עוד בימי רבא ועי' תוס' נזיר נ"ג ע"א שכתבו ובעלמא נמי אשכחנא שהיה רבא בימי מר עוקבא וא"כ היו יתמי בימי מר שמואל על כרחך מן האם וכדאשכחן באמת בסנהדרין כ"ט בני חמוה דמר עוקבא קרובים ונתרחקו הוו עי"ש ומבואר דגם ביתומים מן האם צריך להתנהג עמהם כמו עם יתומים בעלמא, והוא נחמד מאד, אבל אנכי זכיתי ומצאתי ב"ה מקור דברי רבנו כפשוטם במכלתא דרשב"י שם כל אלמנה ויתום אחד יתום מאב ואחד יתום מאם, והם הם דברי רבנו.

ועד אימתי נקראים יתומים לענין זה עד שלא יהיו צריכים לאדם גדול להסמך עליו ולאמנן ולהטפל בהן אלא יהיה עושה כל צרכי עצמו כשאר כל הגדולים. אולי כונתו לתנא דבי אליהו שהבאנו לעיל יתומים בזמנן, אבל מצאתי הדברים מבוארים במכלתא

דרשב"י שהבאנו, ועד אימתי נקראין יתומים עד שיעמדו לעצמן, וזהו מקור דברי רבנו והמה דבריו.

פרק ז

הלכה א

המרגל בחבירו עובר בלא תעשה שנאמר לא תלך רכיל בעמיך. בירושלמי פאה פ"א ה"א אזהרה ללשון הרע מנין וכו' אמר רבי לא תני ר' ישמעאל לא תלך רכיל בעמך זו רכילת לשון הרע ובנוסח הירושלמי שהיה לפני מהר"ש סירליאו זו רכילות ולשון הרע תני ר' נחמיה שלא תהא כרוכל הזה מטעין דבריו של זה לזה ושל זה לזה, והם הם דברי רבנו כאן ובה"ב שכתב יש עון גדול מזה והוא בכלל לאו זה והוא לה"ר, ועי' בכתובות מ"ו שדרשו מזה אזהרה למוציא שם רע, ועי' לרבנו בספר המצוות ל"ת ש"א שאחר שהביא שהזהירנו מרגל סיים ובכלל לאו זה אזהרה מהוצאת שם רע ועי' להרב המגיה בספר המצוות החדש שהביא כי בכמה כת"י ליתא הך סיומא בדברי רבנו.

ואע"פ שאין לוקין על דבר זה. הוא מטעם שכתב רבנו בפי"ח מהל' סנהדרין ה"א משום דהוי לאו שאין בו מעשה, ועי' בחינוך והרי במשנה דערכין ט"ו אמרי נמצא האומר בפיו חמור מעושה מעשה, והרי גם מוציא שם רע בכלל לאו זה כמו שהבאנו מדברי רבנו, הרי דלא חשיב מעשה ויש מי שרוצה לומר משום דהוי גם לאו שבכללות, אבל יש מקום להאריך בזה.

עון גדול הוא וגורם להרוג נפשות רבות מישראל לכך נסמך לו ולא תעמוד על דם רעך. לא נודע מקור דרשת הסמיכות ומצאתי בפי"א דמס' דרך ארץ רבה ר' יצחק אומר קורצין הרי זה משופכי דמים שנאמר לא תלך רכיל בעמך ולא תעמוד על דם רעך, עי' בהגהות מרן הגר"א ז"ל שם שכן היתה נוסחתו והם דברי רבנו.

הלכה ב

איזהו רכיל זה שטוען דברים והולך מזה אל זה. בכת"י אברבנאל שהוא טוען בדברים והולך וכו' והוא מבואר בתורת כהנים קדושים ובירושלמי שהבאנו לעיל.

ואומר כך אמר פלוני כך וכך שמעתי על פלוני. עי' כ"מ שר"ל שרכיל לדעת רבנו הוא האומר פלוני אמר עליך כך וכך או שעשה לך כך וכך אע"פ שאינו של גנות כמו בהלשנת דואג שאמר על אחימלך שנתן לחם וחרב גלית לדוד עי"ש, ובודאי אם נודע לזה שדואג רכיל היה אז מוכרח שבכלל רכילות גם האומר שפלוני עשה כך וכך שהרי דואג אמר אל אחימלך שעשה כך וכך ובאמת לא נמצא לא בדברי רבנו ולא בדברי יתר הראשונים

שיזכירו בכלל רכיל האומר פלוני עשה כך, ובאמת שפיר אפשר לפרש דברי רבנו כך וכך שמעתי על פלוני שכוונתו כך שמעתי על פלוני שאמר עליך, שהרי רכיל הוא רק המטעין דברים מזה על זה, ועי' מ"ש לקמן בביאור ההשגה ונתבארו הדברים.

אע"פ שהוא אמת. לקמן גבי לשון הרע, ובאמת אי נימא כמ"ש הכ"מ דדואג רכיל היה הרי להדיא דאפילו אומר אמת שהרי אמת היה שמסר אחימלך לדוד כל האמור וכן אני מזכה ופלוני מחייב דאית ביה משום לא תלך רכיל אע"פ שהוא אמת.

יש עון גדול מזה עד מאד. כמ"ש רבנו לקמן שאין לו חלק לעולם הבא ויתר הפרטים שאינם ברכילות לדעת רבנו ויבואר לקמן.

והוא בכלל לאו זה והוא לשון הרע. ירושלמי דפאה שהבאנו לעיל.

והוא המספר בגנות חבירו אע"פ שאמר אמת. עי' בפי' המשנה לרבנו בפ"ק דאבות שאין לה"ר שיכזב על האדם וייחס לו מה שלא עשה כי זה נקרא מוציא שם רע וכו' וכמ"ש רבנו לקמן והרב בעל תורת חיים הביא ראיות לזה ממו"ק ט"ז דמבואר שם דאי לאו ילפותא דשליח בי"ד מותר לומר הוי בכלל לה"ר וכן בעובדא דר' יהודה חייטין דב"ב קס"ד דאף שהיה אמת מ"מ אמר לו כלך מלה"ר הזה.

אבל בעל לשון הרע זה שיושב ואומר וכו' ואמר דברים של גנאי על זה אמר הכתוב יכרת ה' וכו'. שם בגמ' דערכין ט"ו סיפר אין לו תקנה שכבר כרתו דוד ברוח הקודש שנא' יכרת וכו' ומפרש רבנו דקאי על לה"ר וכאמרם מה תקנתו של מספרי לה"ר, והנה הראב"ד השיג ע"ז וכתב א"א לא אלא קשה הראשון מן השני שהראשון הוא תלתאי והורג נפשות והשני תנין ואינו הורג אלא את עצמו בינה זאת. וכוונת הראב"ד ז"ל דכרת דיכרת ה' וכו' וכן הא דאמרו דאין לו חלק לעוה"ב על רכילות נאמר ואם כי אמרו בלה"ר הרי גם רכילות נקרא אצל חז"ל בשם זה, ונמצא דרכילות הוא עון גדול מלה"ר ולהיפך ממ"ש רבינו, ובאמת גם שיטת רש"י ז"ל בערכין שם כשיטת הראב"ד ז"ל שהרי כתב לישנא תליתאי זה לשון הרכיל שהיא שלישית בין אדם לחבירו לגלות לו סוד, וכן מצאתי לרבנו גרשום מאור הגולה ז"ל שם שמפרש לשון תליתאי שהאומר שמעו האחד ואמרו לאחד דהוא ג' בני אדם הרי להדיא דעל רכילות קאי. ונראה שדברי הראב"ד ז"ל מוכרחין מהא דאמרו בירושלמי שם ולמה הוא קורא אותו שלישי שהוא הורג שלשה ובימי שאול נהרגו ארבעה דואג שאמרו וכו' וכן הוא בתנחומא חוקת אות ד' ובמדרש רבה דברים פ"ה שהוא הורג שלשה מנין דואג שאמרו שאול שקבלו וכו' הרי להדיא דלשון תליתאי קאי בדואג ונלמד מדואג, ודואג הרי רכיל היה לשיטת הכ"מ ויתר המחברים הם להדיא דתליתאי קאי על רכילות וממילא רכילות קשה מלה"ר.

ועי' לרבנו יונה ז"ל בשעריו שער ג' אות רכ"ב בחלק השלישי הולך רכיל וכו' וקראו רבותינו את הרכילות לשון שלישי מפני שהוא הורג שלשה וכו' כמו שידעת מענין דואג שנטרד בסבת הרכילות וכו' עי"ש היטב בדבריו ומבואר ג"כ דרכילות הוא תליתאי, ודואג רכיל היה ועי' באגדת בראשית פ"ג אפילו הוא מת אין מכפרים לו וכו' מדואג שאין לו חלק לעוה"ב, הרי דגם הא דאמרו אין לו חלק לעוה"ב לא על לה"ר נאמר אלא על רכילות שהרי יליף לה מדואג ודואג רכיל היה וזהו יסוד ההשגה. אבל באמת תמוה אצלי דמנין להם דבדואג היה רק רכילות, והלא היה שם גם לשון הרע שהרי דואג אמר לשאול שכיון שאין נשאלין אלא למלך והמרה על הסנהדרין שאמרו שנשאלין גם למי שהצבור צורך בו, וא"כ לפי דבריו אחימלך היה מורד במלכות וסיפר בגנותו והרי כך א"ל שאול לאחימלך כך היית שואל לו ואין אתה חייב מיתה עי"ש במדרש. ואפילו אם נתעקש לומר כיון דבאמת ע"פ דין לא היה גנאי שהרי אחימלך כדין עשה כהוראת הסנהדרין שנשאלין למי שהצבור צורך בו, ואף שהוא חושב שהוא גנאי לא מקרי לה"ר כיון שאינו גנאי באמת אבל הרי כתב רבנו לקמן בה"ה דהמספר דברים שגורמים להזיק לחבירו בגופו או בממונו הוי לה"ר והרי דברי דואג גרמו להמית את אחימלך ונוב עיר הכהנים ובודאי דהוי לה"ר ובאמת מצאנו לחז"ל שאמרו בסנהדרין ק"ו ב' א"ל הקב"ה לדואג וכו' כשאתה מגיע לפרשת מרצחים ופרשת מספרי לה"ר מה אתה דורש בהם, (ולהראב"ד על כרחך צ"ל דהכוונה לרכילות, ואפשר שכוונו לענין אחר במה שאמרו לעיל צ"ג ב' כל הפסוק הזה לא אמרו דואג אלא בלה"ר עי"ש).

ונראה לענ"ד דמחלוקת רבנו והראב"ד הוא ביסוד הדין דרכילות ולשון הרע, הנה כבר הזכרנו לעיל שמרן הכ"מ הוסיף על דברי רבנו ברכילות כך וכך עשה פלוני מה שלא נזכר בדברי רבנו כלל, ולפי"ד גם מה שעשה פלוני הוא רכילות, אבל באמת מלשון התורת כהנים והירושלמי שרכיל הוא הטוען דברים מזה אל זה וכמו שהעתיק רבנו והחילוק בין רכילות ללה"ר, שרכילות הוא רק טוען דברים מזה אל זה אבל לה"ר הוא שאומר כך עשה פלוני, וכמבואר בדברי רבנו להדיא אבל בעל לה"ר זה שיושב ואומר כך וכך עשה פלוני, כך וכך שמעתי עליו, והוא השנוי מרכילות ששם כתב כך אמר פלוני כך וכך שמעתי על פלוני ר"ל ששמע שאמר פלוני וכאן כתב כך עשה פלוני כך וכך שמעתי עליו ר"ל שעשה ולפי שיטת רבנו הנה דואג מספר לה"ר היה וע"ז הרי אמר דקטל תליתאי א"כ על לה"ר נאמר זה, ולה"ר חמור מכלם, וגבי לה"ר כתיב יכרת ה' וכו' ולהראב"ד גם כך וכך עשה פלוני הוא רכילות, והחילוק הוא רק בין רכילות ללה"ר בזה שברכילות צ"ל כך וכך עשה לך פלוני ר"ל שעשה לרעתך ובלה"ר הוא רק שעשה דבר

של גנאי ואינו נוגע לחבירו, ודואג רכיל היה וזהו קטיל תליתאי ונמצא דרכילות חמורה ביותר מלה"ר.

אבל יש לי ראיות מכריחות כשיטת רבנו דעל לשון הרע קאי עי' בפרקי דר"א פנ"א כל המספר להה"ר אין לו חלק לעוה"ב ויליף לה מקרא דאותו אצמית ואמר שם תדע לך שהוא כן בא וראה מן הנחש שהלשין לאדם ולעזרו וכו' ושם הרי היה להה"ר ולא רכילות עי"ש לעיל פי"ג ובבראשית רבה פי"ט שאמר דלטוריא על בוראו כל אומן שונא וכו' והרי זהו להה"ר ממש, וכן אמרו שם בישראל שאמרו להה"ר על הקב"ה וג"כ להה"ר ממש, ועי' באגדת בראשית סוף פע"ח וברכה ותנחומא מצורע לעתיד לבא הכל מתרפאין והנחש אינו מתרפא וכו' וכשם שהנחש אין לו רפואה כך האומר להה"ר על חבירו אין לו רפואה לעתיד לבוא וכן דוד אומר מלשני בסתר הרי להדיא דיליף שאין לו חלק לעוה"ב מנחש, והוא על להה"ר ולא רכילות, ועי' במדרש רבה ויקרא פכ"ו דמביא עובדא דלה"ר קטיל תליתאי עובדא הוי בגבר דהו"ל כלה בישא וכו' מה עבדת אזלת ואמרת לבעלה הדין אבוך בעי לשמשא יתי ואי לית את מהמנית לי אחת לרמשא וכו' הרי להדיא דקטיל תליתאי הוא בלה"ר ולא ברכילות, עיין היטב בכל זה.

הלכה ג

אמרו חכמים שלש עבירות נפרעין מן האדם בעולם הזה ואין לו חלק לעולם הבא וכו'. והא דנפרעין היא ברייתא בתוספתא וירושלמי פ"א דפאה שהבאנו ואבות דר"נ פ' ארבעים, ולפנינו הנוסחא והקרן קיימת לעוה"ב, אבל עי' לרבנו בפי' המשנה פ"ק דאבות וכן הסמ"ג העתיקו לשון התוספתא על ג' עבירות וכו' ואין לו חלק לעוה"ב כנוסח רבנו ובאמת גבי לשון הרע הרי כבר הבאנו לשון הפרקי דר"א פנ"ג וכן הוא להדיא במס' דרך ארץ רבה פי"א ומספר להה"ר אין לו חלק לעוה"ב.

ושפיכות דמים. עי' מ"ש בפ"ג מהל' תשובה.

ועוד אמרו חכמים וכו' כאלו כופר בעיקר. שם בגמ' ובירושלמי שם ובמדרשים ועי' מדרש שוח"ט פי"ב.

והמקבלו יותר מן האומרו. ר"ל שהרי דואג נהרג הוא לבדו ושאול הוא ובניו כ"כ הרב כנסת הגדולה ואינו מוכרח, והרי תנו רבנן על חמש חטאות נהרג אותו צדיק שנאמר וכו' ועי' ויקרא רבה פכ"ו ומדרש שוח"ט ז' ותנחומא אמור ובאגדת שמואל פכ"ד, ומאן לימא לן דמשום חומרא דמקבלו הוא, ויש שרוצים להוכיח כן מאמרם בשבת נ"ו אלמלא קיבל דוד לשון הרע לא נחלקה מלכות בית דוד ולא עבדו ישראל עבודה זרה ולא גלינו מארצנו ומדתלי הדבר בדוד שקבל ולא בהאומר ש"מ שזה חמור וגם זה אינו מוכיח

כלל, אבל מדברי רבנו בפי' המשנה פ"א דאבות שכתב ואמרו והמקבלו יותר מן האומרו נראה שהיה לפניו המאמר כמו שהוא, וכן נראה ברור מלשון הסמ"ג לא תעשה ט' שהיה כן לפניו בנוסחת הגמ' דערכין שם.

הלכה ד

ויש דברים שהן אבק לשון הרע כיצד מי יאמר לפלוני שיהיה כמות שהוא עתה או שיאמר שתקו מפלוני אינו רוצה להודיע וכו'. לא נתבאר מקור הדברים וטעמם, ועי' להרב חפץ חיים כלל ט' דעתו שמה שכתב רבנו אחר המספר בטובת חבירו בפני שונאיו שזה גורם להם שיספרו בגנותו קאי גם על הנך ור"ל שגם דברים אלו גורמים שיספרו בגנותו וזהו גדר אבק לה"ר, ונמשך הרב אחר דעתו ודעת היד הקטנה שהמספר לה"ר דרך שחוק ודרך קלות ראש כלומר שאינו מדבר בשנאה וכן המספר לה"ר דרך רמאות שהזכיר רבנו לקמן בהך הלכה, זהו לה"ר גמורה ולא אבק, אבל הרי נראה ברור מדברי רבנו בפ"א דאבות גבול יותר בין לה"ר ובין אבק לה"ר וכל אלו המנויים כאן הם אבק לה"ר וכמו שמוכיח לשון רבנו כאן (והרגיש בזה הרב בהגה"ה וכתב שאח"כ מצא באבות כן), אשר על כן נראה להביא קצת מקורים לדברי רבנו.

והנה לפי דברי רבנו בפי' המשנה דאבות שם זה הכלל לשון הרע הוא ספור רעות האדם ומומיו ולגנות אדם מישראל באיזה צד שיהיה מן הגנות וכו' ואבק לה"ר הוא זכרון מומי האדם בלתי ביאור עי"ש ולפי"ז הציור שכתב כאן רבנו מי יאמר לפלוני שיהיה כמו שהוא עתה (כלומר מי חשב עליו שיהיה כמו שהוא) וכן שתקו מפלוני איני רוצה להודיע מה אירע ומה היה זהו זכרון מומי האדם בלתי ביאור, ועי' במדרש הובא בילקוט קרח ואנשים מבני ישראל אנשים אשר נקבו בשמות אע"פ שלא פרסמן הכתוב נתן סימניהון ומתוך המקרא אתה מבין אותם משל למה הדבר דומה לבן טובים שגנב כלים מן המרחץ ולא היה בעל הגניבה רשאי לפרסמו התחיל נותן סימנים א"ל מי גנב את כליך אמר אותו בן טובים בעל קומה ושיניו נאות שערו נאה משנתן סימנים ידעו מי הוא וכו' הרי מפורש דיש שנוי בין אם אומר בפירוש לאומר דברים בלי ביאור, וכן מצאתי לרד"ל בפרקי דר"א פמ"ד ובמדרש אחר ארבעים שנה רצה משה להזכיר לישראל ולומר להם זוכרים אתם שאמרתם במדבר היש ה' בקרבנו אם אין אם אני אומר לישראל כך הרי אני מלבין פניהם וכו' אלא אני אומר להם מעשה עמלק והם מבינים מה שכתוב לפניו משל למה הדבר דומה וכו' הרי להדיא דאם אומר בדרך רמז בלי ביאור נקל לישראל ואף דאמרו מאן דזקיף ליה זקיפא בדיותקא לא לימא תלי ביניתא וכתבו רבנו לעיל פ"ו ה"ח מ"מ קיל יותר.

וכן ביאר רבינו הנך תרי עובדא דירושלמי פ"ק דפאה בחנותא דכיתנא דאמר מה אנן אכלין חובצא ובאידך עובדא דלית אנן סלקין מבקרא לר' יוחנן יומא דין, ועל עובדא הראשונה אמר ר' יוחנן זהו לשון הרע בצנעא ובאידך אמר ר' שמעון בן לקיש דהוא לה"ר בצדק לפי גי' מרן הגר"א ז"ל וכן הוא בירושלמי דפוס ווניצא וסובר רבנו דודאי אותו שאמר חובצא ואותו שאמר לבקר את ר"י לא לתומן אמרו כן דאם אמרו כן לתומן מאי שייטא דלה"ר כאן, אלא שרצו באמת להפסידם ואמרו בדרך כזה, וע"ז אמרו שהוא לה"ר בצנעא כלומר שאינו לה"ר ממש אלא לה"ר בלי ביאור שהזכיר רבנו דהוא אבק לה"ר וכן באידך עובדא שאמר שהוא לה"ר בצדק ר"ל ג"כ שאין זה לה"ר ממש ואף שעשו זאת בערמה מ"מ כיון שלא הזכירו בפירוש אין זה לה"ר גמור ועי' במג"א (שם) [סי' קנו סק"ב] רמז כן בקצרה ונראה דדעתו כך הוא דזהו רק אבק לה"ר ולפי"ז צ"ל דהא דאמרו שם בעון קומי ר' יוחנן איזהו לה"ר האומרו והיודעו, ומביא ע"ז הנך תרי עובדי ועי' בפני משה שם דאף אם אומר איזה דבר ברמיזה אף שאינו בפירוש אלא שיודעו ומכוון עליו גם זה הוא לה"ר, דר"ל רק אבק לה"ר ולא לה"ר גמור וכן משמע שם, ובמה שכתב רבנו דאם אומר בצחוק כלומר שלא מחמת שנאה אין זה אלא אבק לה"ר, עי' בירושלמי שם לעיל א"ר חנינא בא וראה כמה קשה הוא אבק לה"ר שדברו הכתובים לשון בדאי בשביל להטיל שלום בין אברהם לשרה ותצחק שרה וכו' ואדוני זקן ולאברהם אינו אומר כן וכו' ומה שאמרה שרה עליו בולע ואינו פולט עי"ש תפסו חז"ל שהוא דבר של גנאי לאברהם דבלאו הכי לא שייך כלל לה"ר ובכל זאת נקרא רק אבק משום ששרה לאו מחמת שנאה אמרה כן אלא דרך שחוק.

והנה הרב חפץ חיים עורר ע"ז מדרשת הספרי ומה מרים שלא נתכוונה לגנותו וכו' אלא לשבח ומשום מצות פריה ורביה וכו' ועי"ש מה שמביא בשם הרמב"ן ז"ל ולא ידעתי מנין לנו שבאמת במרים לא היה אלא אבק לה"ר ומ"מ נענשה, ועי' בדברי רבנו סוף הל' טומאת צרעת ועל עון זה מזהיר בתורה השמר בנגע הצרעת זכור את אשר עשה וכו' הרי הוא אומר התבוננו מה אירע למרים הנביאה שדברה באחיה שהיתה גדולה ממנו בשנים וכו' והיא לא דברה בגנותו אלא טעתה שהשותו לשאר נביאים, והוא לא הקפיד על כל הדברים האלו וכו' ואע"פ כן מיד נענשה הרי להדיא שלא היה כאן לה"ר באמת אלא לתא דלה"ר, ומזה אנו למדין ללה"ר גמורה בק"ו ויש עוד להאריך בכל זה, הארכתי קצת בכל זה לבל נאמר נואש חלילה וה' הטוב יכפר.

וכל המספר בטובת חבירו לפני שונאיו. תוספתא פ"א דע"ז וגמ' דב"ב קס"ד ורבנו הוסיף וכתב בפני שונאיו כדי לישב מ"ש רז"ל בכמה מקומות להיפוך כמו הוא היה

מונה שבחן של חכמים או משתבח ביה דאדם גדול הוא וכדומה. ועי' לרבנו לעיל בפ"ה ה"ז דמנה רבנו במדות ת"ח מספר בשבח חבירו, ונאמרו ע"ז ישובים שונים אצל רבותינו הראשונים ז"ל ודעת רבנו לחלק דדוקא בפני שונאיו אסור, ומה שהקשו ע"ז מאותה סוגיא עצמה בעובדא דיהודא חייטא והרי לא היה בפני שונאיו כבר יישב רבנו בעצמו הדברים בפי' המשנה פ"א דאבות שם באמרו וכבר שבח חכם כתיבת הסופר שהראה לו במעמד גדול, וגינה הרב מעשה המשבח וכו' ואמר לו כלך מלשון הרע זו כלומר שאתה מסבב גנותו בשבחך אותו בתוך ההמון שמהם מי שיאהבו ומהם מי שישנאהו וכו' עי"ש וכבר הרגישו בזה מחברים.

הלכה ה

אחד המספר בלשון הרע בפני חבירו או שלא בפניו. עי' כ"מ שתמה דלמה פסק רבנו כאביי נגד רבא והוא נגד הכלל וביותר דרבא כר' יוסי ס"ל ועי' ביראים סי' מ"א ובחדש סי' קצ"א כתב להדיא וקי"ל כר' יוסי וכו' דהכי קי"ל דהא קם ליה רבא כוותיה והרבה ישובים נאמרו בזה וגדולי האחרונים תפסו דרבנו קאי בשיטת התוס' שם דס"ל דפלוגתת אביי ורבא וכן הא דר"י באבק לה"ר הוא, במלתא דמשתמע לתרי אפי וכל שהוא אמרו בפניו ניכר מזה דלא לשם לה"ר אמרו אבל בלה"ר גמורה כ"ש דהוי חוצפה, והפר"ח הביא ראיה דבפניו כ"ש דאסור מן הספרי שהבאנו לעיל ומה מרים שלא דברה בגנותו לפניו כך נענשה המדבר בגנותו של חבירו בפניו על אחת כמה וכמה וכן העתיק הרב חפץ חיים כלל ג' דברי רבנו וקשה לומר כן בשיטת רבנו, שהרי לפי שיטת הראשונים אלה גם דינא דמתאמרה באפי תלתא הוא באבק לה"ר ורבנו הרי לא ס"ל כן וכמו שיבואר, אבל אין אנו צריכים לזה ודברי רבנו מתפרשים אל נכון ע"פ מ"ש הרבינו גרשום מאור הגולה ז"ל שם מעולם לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי, כלומר כשהייתי אומר דבר על שום אדם לא צרכתי לחזור לאחורי ולראות שלא יהא שם בעל הדבר, שאפילו אם יהיה שם לא היה חושש, שאינו משקר ואינו אמרו בלה"ר, ע"כ, והדברים מבוארים יותר בשטמ"ק לב"ב ל"ט פי' לא האשמתי אדם שלא בפניו אלא א"כ ידעתי בעצמי שאפילו היה כאן הייתי אומר בפניו ולא הייתי בוש בפניו ולא הייתי מחניף לו וגם הייתי נזהר שיהיה דבר ברור אצלי ולא הייתי מאשים אדם מספק ועל ענין זה אני אומר כל מלתא דמתאמרה באפי מרה לית בה משום לישנא בישא ועי"ש דמתחלה היה סבור דרבא אמרה בדברי גדופין למלתיה ולכן תמה דכ"ש דאיכא חוצפה ולישנא בישא וא"ל רבא כי האי ס"ל כלומר כענין דברי ר' יוסי דברי אמורים, וא"כ מבואר להדיא דגם

רבא הכי ס"ל דבאפי מרה מכ"ש דאסור מדאורייתא וכדברי הספרי שהבאנו, וכן הוא דברי רבינו גרשום מאור הגולה וככה המה דברי רבנו ופשוט.

ואם נאמרו דברים אלו בפני שלשה כבר נשמע הדבר ונודע, ואם סיפר הדבר אחד מן השלשה פעם אחרת אין בו משום לשון הרע והוא שלא יתכוין להעביר הקול ולגלותו יותר. הנה בדברי רבנו האריכו מאד, דבאמת בהך דינא דכל דמתאמרה באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא נחלקו בו רבותינו הראשונים ז"ל דהרי באמת תמוה שיהיה היתר ללה"ר אם נאמר בפני שלשה, וכי משום שנאמר ברבים קיל והרי הדבר מבואר להיפך שם בגמ' דאדרבה פרהסיא חמורה דהרי משני הא בצנעא הא בפרהסיא ועוד שהוא סתור מכמה מקומות בש"ס ומקראות והרי לה"ר של מרגלים היה ברבים ולה"ר של ציבא ושל דואג ג"כ ברבים היה וכן הוא מבואר להדיא בספרי תצא ובהעלותך.

ומטעם זה כתבו כמה מקדמאי ז"ל דקאי רק על נורא בי פלניא דהוי רק אבק לשון הרע וכדומה, אבל לה"ר עצמה בודאי דפרהסיא חמור ויש מן הראשונים ז"ל שפרשו דקאי על רכילות ולא על לה"ר, ור"ל כיון שהבעלים בשעה שאמרו אמרו בפרהסיא ראיה שאינם מקפידים אם יגלו הדבר ואין בזה משום רכילות, וכן הוא להדיא בשאלתות שאילתא כ"ח וכן הוא בבה"ג וכן הוא בפרש"י ז"ל, ואשר על כן בחר לו רבנו שיטה חדשה בביאור הדבר דיצוייר הדבר באופן שאחד עבר כבר על איסור לה"ר, וסיפר בגנות חברו בפני ג' הנה אם אחד מהשלשה סיפר אח"כ לאחרים אין בו איסור לה"ר, וטעם הדבר עי' בבאר מים חיים כלל ב' שם האריך ע"פ הגירסא בגמרא כל מלתא דעבידא לאגלויי לית בה משום לשנא בישא, וכיון דנאמרה בפני ג' כבר מלתא דעבידא לאגלויי הוא וכן העתיק במקור החיים שם בשם יש אומרים.

ומצאתי שבאמת אפשר לומר שכך מטין גם דברי רבינו גרשום מאור הגולה ז"ל שהרי ז"ל כל מלתא דמתאמרה באפי תלתא שהאחד הראשון אומרה בפני ג' אם חזר וספרה אחד מהם אין בו משום לשון הרע שלדעת כן אמרו בפני ג' שאינו חושש אם יתפרסם הדבר דחברך וכו' ולכאורה הם דברי רבנו ממש, אלא מאי דמסיק לבסוף שלדעת כן אמרו בפני ג' זה אינו מובן לפי"ז והיה נראה יותר דס"ל כשיטת הני קדמאי דקאי על רכילות אבל דבריו הראשונים לא משמע כן שיקרא לבעלים בשם אחד הראשון. ובשיטת רבינו גרשום מאור הגולה לב"ב מבואר להדיא כל מלתא של גנאי דמתאמרה באפיה תלתא ואזלי הני תלתא ומשתעי ליה לאחריני לית בה משום לישנא בישא הרי להדיא דלאו ברכילות אלא בלה"ר הוא וכמ"ש לעיל בשיטתו וגם מדברי הר"י מיגאש והראב"ד ז"ל הובאו בשטמ"ק לב"ב יש להוכיח דס"ל כשיטה זו, דהרי אינהו ס"ל דבמחאה יש בזה

משום לישנא בישא, דהרי אמר פלוני אכיל לארעאי בגזלנותא, אלא דאם נאמר בפני ג' שוב רשאים השלשה לומר כן אף דהוי דבר של גנאי ובכלל לה"ר אם נאמר בפני שנים, אבל כשנאמר לפני שלשה מותרים לומר, אמנם בדברי הר"י מיגא"ש אפשר לומר דקאי בשיטת הסוברים דהוא משום רכילות עי"ש היטב, אבל לא זכיתי להבין את הדברים שהרי כשם שאסור להראשון לומר בפני ג', כך הרי אסור להנך תלתא לקבל לה"ר ואינם רשאים להאמין לו, ואיך יתירו להם אח"כ לומר דבר זה לאחרים אחרי שאסור להם בעצמן להאמין בזה ומה בכך שנתפרסם הגנות והרי יש איסור על כל אחד מן השומעים לקבלו, ובר מן דין אין הדבר מתקבל על הלב כלל.

אשר על כן לולא דמסתפינא הוי אמינא דרבנו השמיענו בזה דין חדש שלא עמדו עליו, דהנה רבנו כתב תחלה וז"ל **והמספר דברים שגורמים אם נשמעו איש מפי איש להזיק לחבירו בגופו או בממונו ואפילו להצר לו או להפחידו הרי זה לה"ר**. ור"ל דלשון הרע לא מקרי דוקא שהוא אומר דבר של גנאי על חבירו אלא אם אומר דברים שיוכלו לגרום לו היזק ואפילו רק להפחידו הרי זה לה"ר, ומקור הדברים הלא הוא כמו שציין הכ"מ מעובדא דיהודה בן גרים בשבת, או מעובדא דדואג דהוי מספר לה"ר לשיטת רבנו וכמ"ש לעיל וע"ז סיים רבנו וכתב **ואם נאמרו דברים אלו בפני שלשה כבר נשמע הדבר ונודע**. ולפי"ז אם סיפר הדבר אחד מן השלשה פעם אחרת אין בו משום לה"ר, שהרי אין זה גורם לו היזק עוד שהרי כבר נודע הדבר ומקור הדברים מאותה עובדא הנזכרת, דס"ל לרבנו כשיטת ר"ת ז"ל שם בשבת דהוא אותו ר"י בן גרים תלמיד ר' שמעון בן יוחאי, ובודאי לא היה מספר הדברים לבני ביתו אם היה בזה משום לתא דלה"ר, ועל כן מוכרח לומר דכיון דאמר רשב"י הדברים בפני שלשה כמו שאמרו בגמ' שם הוי סבר ר"י בן גרים דאין בו לה"ר עוד והוא לא נתכוין בודאי להעביר הקול ולגלותו יותר ונענש מ"מ על ידי רשב"י משום דבדברים כאלה דברים של מלכות צריכים להזהר בהם ביותר או מטעמים אחרים שהרי עכ"פ סבלו רשב"י ובנו על ידו כל כך או כמו שכתב המהרש"א ז"ל שהיה לר' יהודה בן גרים להבין מהא דר' יוסי ששתק שלא לספר הדברים לפני אחרים (ועי' מ"ש בהל' עכו"ם טעם אחר ב"ר יוסי) ולפי"ז דוקא בענינים כאלה שכל איסורם הוא משום שהם גורמים היזק לחבירו ואין בהם משום גנות, דברים כאלה אם כבר נאמרו בפני שלשה וכבר נודעו אין בהם משום לה"ר עוד שהרי כל איסורם משום שגורמים הם היזק וכשכבר נודעו הרי אינם גורמים היזק עוד יותר אם לא כמו שכתב רבנו שמתכוין להעביר הקול ולגלותו יותר, אבל בספור הדברים באקראי בעלמא אין בו משום לישנא בישא משא"כ במספר דברים של גנאי בודאי יש בהם משום לה"ר

אם נאמרו ברבים מק"ו.

ובא וראה דיוק לשון רבנו שכתב ואם נאמרו דברים אלו בפני שלשה, ואין לזה מובן דהרי רבנו על כל פרטי לה"ר קאי דאם נאמרו בפני שלשה והלך אחד וסיפר הדברים לפני אחרים אין בו משום לה"ר, ולמה כתב דוקא דברים אלו אשר על כן ברור כאשר כתבנו, והוא דבר חדש מאד בשיטת רבנו שלא עמדו ע"ז, וסוגיא דב"ב הכי מתפרשא דס"ל לרבנו כשיטת הראשונים ז"ל דבמחאה לית ביה משום לה"ר כלל, שהרי צריך לדעת מזה כדי לשמור שטרו אלא דרצה לומר דפלוגתא דמחאה אי בפני ב' אי בפני ג' בדרבה בר רב הונא קמפלגי, דלדידיה הרי חזינן דכשנאמר הדבר לפני ג' תו ליכא גרמת היזק לחבירו משום דחשיב הדבר כמו מפורסם ודחי לה בגמ' שם דלאו בהא תליא עי"ש.

הלכה ו

כל אלו הם בעלי לשון הרע שאסור לדור בשכנתם. עי' תנחומא והובא בילקוט קרח בני ראובן שהיו שכנים לקרח שהיה שרוי בדרום וכו' ודתן ואבירם שהיו שרוין וכו' אבדו מן העולם ועי' סוטה ה' וערכין שם אין אני והוא יכולין לדור וכו' ומכ"ש בשר ודם ועין היטב באבות דר"נ פ"ט הרחק משכן רע שאין הנגעין באים אלא על ביתו של רשע וכו' עוונותיו של רשע גרמו לסתור כותלו של צדיק כיצד וכו' ושם כל הענין.

ולא נחתם גזר דין על אבותינו במדבר אלא על לשון הרע בלבד. הוא במתניתין שם ור"ל על שמיעת וקבלת לה"ר, ולהכי סמיך ליה רבנו דכ"ש לישב עמהם ולשמוע דבריהם.

הלכה ז

הנוקם בחבירו עובר בלא תעשה. בכת"י אברבנאל הנוקם את חבירו.

ואע"פ שאינו לוקה עליו. וכו' עי' בדברי רבנו בפי"ח מהל' סנהדרין משום דהוי לאו שאין בו מעשה ועי' בחינוך מצוה רמ"א שכתב שאע"פ שעשה בו מעשה אינו לוקה עליו מפני כן מכוין שאפשר לעבור על הלאו מבלי מעשה ולפי"ז תמהו על רבינו דאיהו לטעמיה לא ס"ל כן, וכמו בקנה חמץ בפסח דס"ל לרבנו דלוקה, אבל הפשוט דענין הנקמה שצותה עליו תורה הוא דבר שבלב ואף אם עשה מעשה, הנה אין במעשה שום איסור ורק על מחשבת הנקמה צותה תורה, ועי' בלשון רבנו בספר המצוות ל"ת ש"ד והוא שעשה לו מעשה אחד ולא יסורו מלחפש אחריו עד שיגמלהו כמעשהו הרע או יכאיבהו כמו שהכאיבו וכו' והוא פשוט.

אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם. בנוסח אחר על כל העולם, ובכת"י אברבנאל ליתא כלל לתיבות על כל דברי העולם, ובנוסח אחר הובא

במעשה רוקח הספרדי ליתא לתיבות על מדותיו וכך הנוסחא אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על דברי העולם הזה, וכנראה ערבבו ב' הנוסחאות יחדו בדפוסים שלנו, והנה הרב מנחת חינוך מצוה רמ"א תמה על רבנו מסוגיא דיומא כ"ג דפריך והכתיב לא תקום ולא תטור ומשני ההוא בממון הוא דכתיב אבל על צערא דגופא אינו עובר על לאו זה והלאו לא תטור הוא רק ממידת חסידות הנעלבין ואינם עולבין עי"ש בסוגיא, ובדברי רבנו מבואר להדיא ההיפך דלא חילק כלל ועי' לרבנו בסוף הל' תלמוד תורה הביא בתלמיד חכם שביזהו בפרהסיא יהיה נוקם ונוטר אבל הרי דין זה בצערא דגופא הוא גם בשאר כל אדם ולא ידענא מקום לתמיהתו, דמאן לימא לן דהכי הוי מסקנא דבצערא דגופא מותר, ואדרבה הרי על תירוץ זה ההוא בממון הוא דכתיב פריך הגמ' וצערא דגופא לא והתניא הנעלבין וכו' ור"ל דדוחה לתירוץ זה לגמרי, וכן משמע מרבנו חננאל ז"ל שכתב ודחינן ההוא בממון כדתניא איני והתניא וכו' ודחינן אפ"ה נקיט ליה בליביה והאמר רבא וכו' ופרקינן דמפייסו ליה ומפייס הרי להדיא דכל זה אינו אלא דיחויא, ועי' לרבנו בסוף הל' ת"ת דמחלק בין צנעא לפרהסיא ודינא דכל ת"ח שאינו נוקם ונוטר הוא רק בפרהסיא, והוא משום כבוד שמים דוקא ומצאתי להרב חפץ חיים בפתיחתו אות ח' וט' כתב ג"כ הכי בדעת רבנו.

ובאמת מבואר בדברי רבנו בספר המצוות שהבאנו לעיל להדיא דלאו דוקא בדבר שבממון שהרי בספר המצוות מכת"י מינכן הנוסח והוא שעשה לו מעשה אחד ולא יסור מלחפש אחריו עד שיגמלהו כמעשהו הרע או יכאיבהו כמו שהכאיבו וכו' ומה שהביא הסמ"ג בלא תעשה י"ב דגם בשאר כל אדם בצערא דגופא אין בו לתא דלא תקום ולא תטור אלא מדת חסידות לפי שהלך בזה בשיטת היראים כמו במקומות הרבה והיראים ס"ל הכי ועי' בריטב"א ר"ה י"ז ד"ה אמר רבא כל המעביר על מדותיו וז"ל והא דאמרינן בפ"ב דיומא כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר וכו' אוקמינא בדלא מפייסא ליה וכו' ומיהו הא דאמרינן במגילה עליה דרב פפא דכל רמשא אמר שרא ליה ומחיל ליה למאן דמצערן היכי דמי אי במילי דידיה מאי רבותיה הא כתיב לא תקום ולא תטור ואי במילי דשמיא כיון דלא מפייסו ליה אמאי אינו נוקם ונוטר וי"ל דלעולם במילי דידיה ודקאמרת מאי רבותיה הא ודאי רבותא רבה איכא דנהי דאמרה תורה לא תקום ולא תטור לגמול לו כרעתו מ"מ לא אמרה למחול לו מחילות שמים וזה מוחל לו, הרי להדיא דגם הריטב"א ז"ל ס"ל כשיטת רבנו דגם בצערא דגופא איכא לא תקום ולא תטור ועי' עוד בריטב"א ליומא שם דמחלק בין מילי דשמיא וצערא דמצערי ליה שלא על מילי דשמיא עי"ש

היטב ומכל זה נראה ברור דאית ליה דלאו דלא תקום ולא תטור איכא גם בצערא דגופא ועוד נבאר קצת הדברים בסוף הל' ת"ת אי"ה.

הלכה ח

וכן כל הנוטר לאחד מישראל עובר בלא תעשה. וכו' עי' למהרש"ל ז"ל בביאוריו לסמ"ג שעמד על שנוי הלשון דבנקימה כתב רבנו הנוקם מחבירו וכאן בנטירה כתב כל הנוטר לאחד מישראל ונדחק לישב הדברים, ותמה עליו בסדר משנה אבל גם דבריו דחוקים, וראיתי למי שרוצה לומר דבנטירה לא בעי חבירו כלל ואפילו אינו עושה מעשה עמך חייבים עליו משום נטירה דעכ"פ מבני עמך הוא והזהירה עליו תורה לא תטור את בני עמך אף שהוא אינו ראוי להקרא בשם זה, ואפשר שלפי הטעם שכתב רבנו לקמן שזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה ישוב הארץ ומשאם ומתנם של בני אדם זה עם זה, ולהכי שייכת מצוה זו לכל בני העם ויש להאריך בזה קצת אבל אכ"מ.